

D-2193

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Ankara 2004

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

ISSN

1302-3543

İmtiyaz Sahibi

Bayram Yayıncılık Adına
Hasan BAYRAM

Editör

Ethem CEBECİOĞLU

Hakem Kurulu

Mustafa AŞKAR, Ethem CEBECİOĞLU, Mehmet DEMİRCİ, Dilâver GÜRER,
Mustafa KARA, M. Erol KILIÇ, Himmet KONUR, Turan KOÇ, Mustafa TAHRALI,
Osman TÜRER, Süleyman ULUDAĞ, Erhan YETİK, H. Kâmil YILMAZ, Abdülhakim YÜCE

Genel Yayın Yönetmeni

Ali ÇINAR

Yayın Kurulu

Mustafa AŞKAR (Sorumlu), Ethem CEBECİOĞLU, Baki ADAM,
Mehmet AKKUŞ, İrfan AYCAN, Şamil DAĞCI, Zülfikâr GÜNGÖR,
Sabri HİZMETLİ, Mehmet ÖZDEMİR, Mehmet PAÇACI, İbrahim SARIÇAM,
Ahmet Nedim SERİNSU, İdris ŞENGÜL, İsmail Hakkı ÜNAL, Ali YILMAZ

İdare Merkezi / Yazışma

Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU AÜ İlahiyat Fak. Beşevler/Ankara
Tel. (0 312) 212 68 00/229

Web Sitesi

www.tasavvufdersisi.com

e-posta

tasavvufdersisi@yahoo.com

Dizgi / Teknik Hazırlık

tasavvuf

Kapak Tasarım

Sarakusta
0 312 468 96 90

Baskı

Erkam Matbaası
0 212 671 07 00

tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi *hakemli* bir dergidir. Dergiye gelen yazılardan yazarları sorumludur. Yayın hakları dergiye aittir. Yazılı izin olmadan, hiçbir şekilde kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz. Gelen yazılar yayınlansın, yayınlanmasın iade edilmez.

Altı ayda bir yayınlanır.

Yıl: 5 Sayı: 13 Temmuz-Aralık 2004

Fiyatı 15.000.000 TL. (KDV Dahil)

Klâsik Dönem Bazı Tefsir, Hadis ve Tasavvuf Eserlerinde Yer Alan Hadislerin Değeri Üzerine*

M. Abdülhayy el-Leknevî** - A. Ebû Gudde

çev. Hayati YILMAZ

Yar. Doç. Dr., Sakarya Ü. İlähiyat Fak.

hyilmaz@sakarya.edu.tr

[...]

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), Bakî' b. Mahled (ö. 276/869), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ve Ebû Bekir b. el-Münzir (ö. 319/931) gibi büyük tefsir alimleri de, -bırakın Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İshâk b. Râhûye (ö. 238/852) gibi kendilerinden daha alim olanları-, mevzû rivayetleri eserlerine almamışlardır.¹ Hatta böyle rivayetler ne Abd b. Humeyd (ö. 249/863),² ne de Ab-

* Bu yazı, Leknevî (ö. 1304/1886)'nin *el-Ecvibetü'l-fâdıla*... isimli eserinden (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep 1964, s. 103-139) tercüme edilmiştir. *el-Ecvibetü'l-fâdıla*, Leknevî'nin eseri olmasına rağmen, kitabın yaklaşık üçte ikisi, Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997)'nin, konuyu örneklerle zenginleştirdiği ilavelerinden oluşmaktadır.

Ayrıca, ilgili eserde 66 ila 103. sayfalarda bulunan ve bu çevirinin ilk yarısını oluşturan kısım için bkz. "Sünen-i Erbea ve Diğer Bazı Hadis Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhat Durumu", trc. Mustafa Karataş, *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, yıl:1999, sayı: 19,20,21, s.170-190.

** Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhayy el-Ensârî el-Leknevî el-Hindî, 1264/1847 yılında Hindistan'ın Bânda kentinde doğdu. Babası, pek çok eser sahibi değerli âlim ve müderris Muhammed Abdülhalîm el-Leknevî'dir. Baba tarafından soyu büyük sahabî Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye dayanmaktadır. Temel bilimleri babasından ve dayısından okudu. Babasının vefatından sonra (1285/1868) kendisine ısrarla teklif edilen Haydarâbâd-Dekkan'daki üst düzey adliye görevini, ilmî çalışmalarına engel olacağı gerekçesiyle reddetti. Biri babasıyla birlikte olmak üzere iki defa hacca giden Leknevî, henüz 40 yaşını tamamlamışken 1304/1886 yılında Leknev'de vefat etti. Küçük yaşta başladığı telif çalışmaları yaklaşık 110 eserde ilim dünyasıyla buluşmuştur. Eserleri'nin listesi Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından er-Ref ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl isimli kitabının mukadimesinde verilmiştir.

1 (Ben Ebû Gudde) derim ki, müelliflerinin otoritesine rağmen bu tefsirlerde az sayılamayacak kadar zayıf, tâlîf, garib ve münker hadislerle israiliyat bulunmaktadır. Fakat bunlar senedleriyle bir-

durrezzâk (ö. 211826) tarafından zikredilmektedir. Üstelik Abdurrezzâk, Şia'ya

likte verilmiş olduklarından, rical ilmini bilenler için tehlikesi hafiflemiştir. Aşağıda zikredeceğim üzere bunların içinde mevzu rivayetler de yer almaktadır. İbn Teymiyye (ö. 728/1327), *Minbâcû's-sinnê*'de (IV, 80) şöyle demektedir: "Sa'lebî, Vâhidî, Bagavî hatta İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim'in tefsirlerinde olduğu gibi, sahih ve zayıf hadislerin nakledildiği tefsirlerde bu müelliflerin o hadisi rivayet etmiş olması, ulemanın ittifakıyla, onun sahih olduğuna delalet etmez".

Hocamız İmam Kevserî (ö. 1371/1952), müfessirlerin bu şekilde davranmalarını güzel bir şekilde yorumlamıştır. *el-Makâlât* adlı eserinde (s. 34, 312) şöyle demektedir: "Pek çok müfessirin, Kur'an-ı Hakîm'in haberlerindeki bazı noktaları açıklamada faydası olacağı düşüncesiyle Yahudi ve diğer milletlerden kendi çağlarına intikal eden bilgileri eserlerine aldıklarını görürüz. Bu bilgileri eleme işini kendilerinden sonraki münekkidlere bırakmışlardır. Eldeki malumatın sonraki alimlere ulaştırılması azmine dayanan bu iş, Kur'an-ı Kerim'deki bazı haberlerin kapalı noktalarının izahında faydalı olacağı ihtimaline binaen yapılmıştır; yoksa bu rivayetlerin müslümanların gözünde de hakikat sayılıp sahih olduğuna inanmak ve bir süzgeçten geçirmeden, illetlerine rağmen benimsenmesi gayesiyle değil.

Süleyman b. Abdilkavî et-Tüfi, *el-İksîr fi usûli't-tefsîr* adlı kitabının başında, müfessirlerin kendilerine ulaşan bütün isrâiliyyat ve uydurma haberleri toplamalarını, sonraki alimleri bunları kabul etmekle zorunlu tutmadıklarını söyleyerek özür beyan etmektedir. Onlar, toplayabildikleri bilgileri, kaybetme endişesiyle eserlerine almışlar, tenkid ve ayıklama işini sonrakilere bırakmışlardır. Buna misal olarak da hadis rivailerinin ilk dönemlerde bütün rivayetleri toplamayı hedeflediklerini; sahih-zayıf ayrımını kendilerinden sonraki münekkidlere bıraktıklarını göstermektedir. Bu güzel bir mazarettir.

Hafız İbn Hâcer (ö. 852/1448), *Lisânü'l-Mizân*'da Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin tercümesini verirken (III, 75): "Önceki hafızlar, hakkında sükut etmekle birlikte mevzû hadisleri rivayet etme hususunda senedlerini zikretmiş olmalarına güvenirdi. Çünkü onlar, hadisi senediyle zikrettikleri zaman onun sorumluluğundan kurtulduklarına inanır; hadisin durumunu ise senedini araştırmaya bağlarlardı", demektedir.

İbn Hâcer'in talebesi Sehâvî (ö. 902/1496), *Şerhu elfiyeti'l-mustalab* adlı eserinde, mevzû hadisten bahsederken (s. 106) şöyle demektedir: "Bu asırlarda, hadisin senedini vermekle yetinmek suretiyle sorumluluktan kurtulunmaz; çünkü sakınılan durumdan emin olunamaz. Geçmiş asırlarda, hicrî II. asır ve sonrasında muhaddislerin çoğu bunu yapmışlarsa onlar, hadisi senediyle birlikte rivayet ettikleri zaman onun sorumluluğundan kurtulduklarına inandıklarından dolayı bunu yapmışlardır. Hocamız derdi ki, "onlara göre senedi zikretmek açıklama yapmak cümlesindedir". Şeyhimiz Kevserî'nin sözleri burada bitti. Bu manayla ilgili güzel ve uzun bir söz s. 91-93'de geçti; oraya bakınız.

Hafız İbn Kesîr (ö. 774/1372), tefsirinde, diğer tefsirlerde bulunan pek çok şeyi tenkid ve beyan etmeye çalışmakla ne güzel yapmıştır. Allah onu hayırla mükafatlandursun. Tefsirindeki misaller için aşağıdaki yerlere bakınız:

(I, 77) Bakara sûresinde (ayet:34) "*Ve meleklere: "Adem'e secde edin' dedik."* ayetinin tefsirinde, (I, 139-141) "*Onlar, insanlara sibri ve Babil'deki iki meleğe Harut'a ve Marut'a indirilen öğretiliyorlardı"* ayetinde geçen kıssanın anlatımı sırasında, (Bakara, 102)

(I, 575) Nisâ sûresinde (ayet:157) "*Oysa onu öldürmediler ve asmadılar,*" ayetinin tefsirinde, (III, 6-7) ve (III, 17-21) İsrâ sûresinin başındaki (ayet:1) "*Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Harâm'dan, kendisine bir kısım âyellerimizi göstermek için, çevresini mübârek kıldığımız Mescidi Aksa'ya götüren Allah'ın şanı (ne kadar da) yücedir.*" ayetinin tefsirinde,

(III, 117-118) Meryem sûresinde (ayet:26) "*Ye iç, gözün aydın olsun.*" ayetinin tefsirinde, (III, 173) Enbiyâ sûresinin başlarında (ayet:6) "*Onlardan önce yoketmiş olduğumuz kasabalar balkı inanmadılar,*" ayetinin tefsirinde,

(III, 491) Ahzab sûresinde (ayet:37) "*Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde saklıydın.*" ayetinin tefsirinde,

(IV, 105) Şûrâ sûresinin tefsirinin başı,

meyyal olması sebebiyle Hz. Ali (ö. 40/660)'nin faziletleri hakkında pek çok zayıf hadis rivayet etmiştir.

(IV, 303) Hadîd sûresinin başlarında (ayet:3) "*O herşeyden öncedir, kendisinden sonraya biçbir şeyin kalmıyacağı son'dur,*" ayetinin tefsirinde.

İbn Kesîr, I, 77'de İbn Cerîr'in rivayet ettiği bir hadisi zikrettikten sonra şöyle demektedir: "Bu, garibtir, neredeyse isnadı bile sahih değildir. Senesinde, benzeriyle ihticac edilemeyecek müphem bir ravi vardır". III, 6-7'de İbn Ebî Hâtim'in rivayet ettiği bir hadisten sonra da: "Bu, acaip garipliklerle dolu bir metindir" demektedir. Yine III, 17-21'de İbn Cerîr'in rivayet ettiği son derece uzun bir hadisten sonra ise "Bu hadisin lafızlarında garabet ve şiddetli nekaret vardır!" demektedir.

III, 24'de İsrâ sûresindeki (ayet:6) "*Bunun ardından stzi onlara galip getireceğiz,*" ayetinin tefsiri esnasında şöyle demektedir: "İbn Cerîr burada Huzeýfe'ye isnad ederek uzun bir merfu hadis rivayet etmektedir. Bu rivayet, az bir hadis bilgisine sahip olanın bile şüphe etmeyeceği kadar kesin mevzu bir hadistir. Üstün bilgisine ve otoritesine rağmen onun bu hadise itibar etmesi son derece tuhafır.

Şeyhımız Hafız Ebu'l-Haccâc el-Mizzî (ö. 742/1341) hadisin kesinlik mevzu olduğunu belirtmiş ve bunu kitabın haşiyesine yazmıştır".

III, 89'da Kehf sûresindeki (ayet: 50) "*Meleklerle: 'Âdem'e secde edin' demiştik.*" ayetinin tefsirinde de şunları söylemektedir: "Bu konuda seleften pek çok rivayet nakledilmiştir. Bunların çoğu israiliyyattan olup üzerinde düşünülmesi için nakledilmiştir. Çoğunun durumunu Allah daha iyi bilir, ancak aralarında, elimizdeki doğruya muhalefeti sebebiyle yalan olduğu kesinlikle bilinenler de yer almaktadır".

IV, 485'de Mutaffîn sûresindeki (ayet:8) "*Siccin'in ne olduğunu sen nerden bilirsin?*" ayetinin tefsirinde ise: "Bu konuda İbn Cerîr sahih olmayan garib ve münker bir hadis rivayet etmiş ve şöyle demiştir..." demektedir.

IV, 508'de (Fecr, 7) "*Yüksek sütunlarla dolu İrem'e*" ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: "İbn Ebî Hâtim sütunlu İrem kıssasını burada gerçekten uzunca zikretmiştir. Hâlbuki bu hikayenin isnadı sahih değildir. Sened o a'rabîye kadar sahih olsa bile bunu o uydurmuş olabilir. Ya da bir nevi hayal ve delillğe tutulup da, böyle olmadığı hâlde bunun bir gerçekliğinin olduğuna inanabilir. Bu, sahih olmadığı kesin olan kıssalardandır".

Aynı süredeki (Fecr sûresi, 14) "*Doğrusu Rabbin bep gözetlemektedir.*" ayetinin tefsirinde de "İbn Ebî Hâtim burada, isnadı da sıhhati de tartışmalı gerçekten garib bir hadis rivayet etmiş ve şöyle demiştir..." demektedir.

IV, 519-520'de Leyl sûresindeki (ayet: 8) "*Fakat kim cimrîlik eder, kendini (mal ve kudret bakımından) zengin görüp (Allah'a) tenezzil etmezse.*" ayetinin tefsirinde ise, İbn Ebî Hâtim'den uzun bir hadis rivayet ettikten sonra şöyle demektedir: "İbn Ebî Hâtim böyle rivayet etmiştir. Hâlbuki bu hadis gerçekten garibtir".

IV, 535'de Kadr sûresinin sonunda: "Bu sûre-i kerîmenin tefsiri sırasında İbn Ebî Hâtim'in Kadir gecesi hakkında rivayet ettiği garib bir hadis ve acaip bir haberin zikri: şöyle demiştir..." demektedir.

IV, 556'da Mâûn sûresinin sonunda şöyle demektedir: "İbn Ebî Hâtim burada senedi de metni de acaip bir hadis rivayet etmiş ve demiştir ki...".

IV, 558'de Kevser sûresinin sonunda da: "İbn Ebî Hâtim burada münker bir hadis rivayet ederek şöyle demiştir..." demektedir.

Bunlar Hafız İbn Kesîr'in işaret ettiği pek çok noktadan sadece birkaçıdır. Üstadımız Kevserî'nin, kendisinden defalarca işittüğüm şu sözü ne kadar güzeldir: "İbn Cerîr'in rivayet ettiklerinin kıymeti, senedinin kıymeti (kadar)dır." Bu söz, anlaşılacağı üzere, rivayetleri senedleriyle birlikte veren bütün tefsirlere uygun düşmektedir. Şahî Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1823)'nin, *Tefsîru İbn Kesîr*i hadis kitaplarının dördüncü tabakasından saydığına dair bir sözü, not olarak s. 115'de gelecektir. Bu tefsir sahih hadîslere zayıf, mevzu v.s. rivayetler de katmaktadır.

Hafız İbn Kesîr, hadislerin illet ve kapalılıklarını açıklamak suretiyle tefsirinde güzel bir metod

Hadis alimleri, Sa'lebî (ö. 427/1035), en-Nakkâş (ö. 351/962)³ ve Vâhidî (ö. 468/1075) gibi müfessirlerden birinin rivayet ettiği haberlerle istidlal etmenin caz olmadığına icma etmişlerdir. Çünkü bu müfessirlerin rivayet ettiği hadislerin çoğu zayıf, hatta mevzûdur.⁴

takip etmiştir. Seneddeki ravilerin ve cerh noktalarının bilinmesine güvenerek hadisin yalnızca senedini vermekle yetinmemiştir. Çünkü o, bırakalım bizim içinde bulunduğumuz son dönemi kendi zamanında, hatta daha da öncelerde "üm-i ricâl" yıldızının battığını bilmektedir!

Buna rağmen bazı hadisler onun da gözünden kaçmıştır; hadisi senediyle zikretmiş ama illet ve nekaretine dikkat çekmediği olmuştur. Tevbe süresindeki (ayet:75) (II, 374) "*Aralarında: "Allah bize bol nimetinden verecek olursa, andolsun ki sadaka vereceğiz ve iyilerden olacağız" diye O'na and verenler vardır.*" ayetinin tefsirinde, Sa'lebe b. Hâtıb el-Ensârî ve zengin olduğunda zekatını vermemesi kıssasını, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtım'ın rivayetlerinden, senediyle birlikte zikretmiş, ancak adeti olduğu üzere senedi tenkid etmemiştir. Hâlbuki bu kıssa son derece zayıf ve metruktur; senedinde Muan b. Rifaa bulunmaktadır ki hadiste gevşek bir rivaidir ve mürsel rivayetleri çoktur. Rivayetlerinin çoğu için mütâbî bile aranmaz. Buhârî (ö. 256/869) onun hakkında, "*Münkerü'l-badîs: yani ondan rivayette bulunmak helal değildir*" demiştir. Bu cümlelerin manası, Zehebî (ö. 748/1347)'nin *Mfzânu'l-İtidâl*'inde (I, 5) ve Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmil*'inde (s. 98) Buhârî'nin kendisinden nakledilmiştir. Bu sebeple İbn Hacer *Tabricü abâdîsü'l-Keşşâfta* (s. 77) Sa'lebe kıssasından sonra "Bu gerçekten zayıf bir isnaddır", demiştir. Şöyle dememiz mümkündür: Elimizdeki rivayet tefsirlerinin en iyisi İbn Kesîr tefsiridir; fakat darb-ı meselde söylediği gibi "her güzelin mutlaka bir kusuru vardır".

2 (Ben Ebû Gudde) derim ki; onun tefsiri garib rivayetlerden ve israiliyattan hâli değildir. O, zamanında her haberin ve her telifin alınmasında dayanılan ve oldukça yaygın olarak kullanılan isnad ilmine güvenerek, rivayetleri işittiği gibi yazmıştır. Hafız İbn Kesîr tefsirinde onun tefsirinden pek çok haber nakletmiş ve kusurlarını açıklamıştır. Misal olarak "bakara kıssası"nı anlatırken rivayet ettiklerine bakınız: I, 108-110.

3 Şeyh, ilim yolcusu ve gezgini Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Bağdâdî en-Nakkâş el-Mukri el-Müfessir, hicri 266'da doğmuş, 351'de vefat etmiştir. Zehebî, *Tezkiratu'l-buffâz*'da tercümesini verirken şöyle demiştir: (s. 908): "Vehni sebebiyle onu ihmal etmişim. Sonra onu, gizli-açık herşeyiyle zikretmeyi uygun gördüm. Celaletine ve seçkinliğine rağmen oldukça fazla olan hadis rivayetlerinde garib ve acaip şeyler bulunmaktadır.

Pek çok telifi vardır. Bunlardan *Şifâu's-sudûr* adlı tefsirinde çok miktarda mevzu rivayet yer almaktadır. İbn Hallikan (ö. 681/1282), *el-Vefeyâr*'da tercümesini verirken şöyle demektedir: "Berkânî şöyle demiştir: Nakkâş'ın bütün hadisleri münkerdir; tefsirinde hiçbir sahih hadis yoktur".

Zehebî, Ebu'l-Kâsım el-Lâlikâî (ö. 418/1027)'nin "*Şifâu's-sudûr*" tefsiri gönüllere şifa değildir!" dediğini nakdetmekte ve "bu sözle tefsirde mevzu rivayetlerin bulunduğunu kastetmiştir" demektedir.

4 İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-Bekrî* adlı eserinde de (s. 8) şöyle demiştir: "Sa'lebî ile arkadaşı Vâhidî gibilerinin tefsirlerinde, fedâil ve tefsir konularında sırf bunların senedleriyle vermiş olmalarına güvenilemeyecek garib ve mevzu rivayetler var olunca, bunların dışında kalan Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Ebu'l-Leys es-Semerkindî (ö. 375/985)'nin tefsirleri ile Ebû Abdîrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021)'nin *Hakâiku't-tefsîr*'inin durumu ne olur? Ki bu sonuncusunda Çağfer gibilerden keskinlikle yalan olduğu bilinen şeyler zikredilmiştir.

Hâlbuki bu musannifler salah, din, fazilet, zühd ve ibadet ehli kimselerdir. Fakat onlar, Malik (ö. 179/795)'in dediği gibi: "Bu mescidde yetmiş şeyh gördüm. Hepsi de faziletli, dürüst ve dindar kişilerdi. O kadar ki bunlardan birisine devlet hazinesi emanet edilse, emaneti hakkıyla yerine getirirdi. Bu şeyhlerden biri "bana babam, o dedemden, o da Rasûlullah'tan (s.) şöyle tahdis etti" dedi de ondan hiçbir şey almazdık. Bir delikanlı olan İbn Şihâb gelirdi; biz de onun kapısına yığılırdık. Çünkü o bu işi bilirdi!":

Minbâcî's-sünne'de⁵ (şöyle denilmektedir): Ebû Nu'aym (ö. 430/1038), *Hilye*'nin başında, "Fedâilü's-sahâbe" ve "Menâkîbu Ebî Bekir, Ömer, Osman ve Ali" bölümünde bir kısmı sahih, bir kısmı zayıf, hatta münker hadisler rivayet etmiştir. Hâlbuki kendisi hadis alimidir. Fakat o ve benzerleri, herhangi bir konuda ne rivayet edildiğinin bilinmesi için rivayet ederler. [Bu aynen bir müfessirin, tefsirde alimlerin görüşlerini nakletmesi, bir fakihin, fıkhıta çeşitli fikirleri zikretmesi ve bir musannifin, neler söylediklerini göstermek için alimlerin delillerini sıralaması gibi bir şeydir⁶]. Bunlardan çoğunun sıhhatine itimad etmemekte, hatta zayıf olduğuna inanmaktadır. Zira şöyle demektedir: Ben ancak başkalarının söylediklerini naklettim. Sorumluluk ise nakledene değil, söyleyene aittir.

Minbacu's-sünne'nin bir başka yerinde⁷ (şöyle geçmektedir): Ebû Nu'aym pek çok zayıf hadis, hatta Ehl-i sünnet, Şia ve hadis alimlerinin ittifakıyla mevzû sayılan hadisler rivayet etmiştir. Ebû Nu'aym hafız, sika, çok hadis bilen ve rivayet eden birisi olmasına rağmen, muhaddislerin adeti olduğu üzere bir babda neler rivayet edildiğinin bilinmesi için, bir kısmı hariç, pek çoğu ihticaca elverişli olmasa da bu (hadisleri) rivayet etmiştir.⁸

Başka bir yerde:⁹ Sa'lebî (ö. 427/1035), sahih-sakim ne bulursa rivayet etmiştir. Tefsirindeki hadislerin çoğu sahih olmakla birlikte, mevzû olanlar da bulunmaktadır.¹⁰

Bir başka yerde:¹¹ Deylemî (ö. 509/1115)'nin¹² *Kitâbu'l-Firdevs*'inde ise çok

5 IV, 11

6 Köşeli parantez içindeki bu cümle metne *Minbâcî's-sünne*'den eklenmiştir.

7 IV, 15

8 Ebû Nuaym'ın eserlerinde yaptıklarıyla ilgili İbn Teymiyye'nin diğer bir sözüntü s. 80'de not olarak nakletmiştik; oraya bakınız. Yine İbn Teymiyye'nin Ebû Nuaym hakkındaki iki ayrı ifadesi birkaç satır sonra gelecektir. Ayrıca İbn Teymiyye *Minbâcî's-sünne*'de (IV, 10, 38) şöyle demektedir: "Hadis ilmi ehli Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* ile *Fedâilü'l-bülefâ* adlı eserlerinde rivayet ettiği hadisler arasında pek çok yalan ve mevzu rivayet bulunduğu ve sırf onun bu hadisleri rivayet etmiş olmasının hadisın sıhhatini göstermeyeceğinde ittifak etmişlerdir".

İbn Teymiyye'nin Ebû Nuaym ve eserleri konusundaki sözleri *Minbâcî's-sünne*'de, aşağıdaki yerlerde de tekrarlanmıştır: IV, 15, 18, 42, 46, 53, 194

9 IV, 25

10 Sa'lebî ve tefsiri hakkında yeteri kadar açıklama s. 101-102'de geçti; oraya bakınız.

11 IV, 38

12 Muhaddis, tarihçi, ilim yolcusu Ebû Şuca' Şiraveyh b. Şehr Dârü'l-Hemezânî ed-Deylemî. Hicri 425'de doğmuş, 509'da vefat etmiştir. Kitabının ismi *Firdevsü'l-abbâr bi me'sûri'l-bitâbi'l-mubarrac alâ kitâbi's-Şibâb*'ur (yani el-Kudâî'nin *Şibâbü'l-abbâr*). Müellif eserinde kısa hadislerden onbin hadisi, alfabe harflerinden yaklaşık yirmi harf üzere tertib ederek derlemiştir. İşte İbn Teymiyye'nin burada söz konusu ettiği eser budur.

İbn Teymiyye *Minbâcî's-sünne*'de (IV, 78) şöyle demektedir: "Ehl-i ilim ve din olmasına ve yalancı sayılanlardan biri de olmamasına rağmen İbn Şiraveyh ed-Deylemî el-Hemezânî, kitabı *el-Firdevs*'te çok miktarda sahih, hasen ve mevzu hadisler zikretmiştir. Bunun sebebi de kitaplarda olan herşeyi nakletmiş olmasıdır; hâlbuki bu kitaplarda doğru da bulunmaktadır, yalan da".

fazla mevzû rivayet yer almaktadır. Ehl-i ilim, sadece onun rivayet etmiş olmasının hadisin sıhhatine delalet etmeyeceği konusunda icma etmiştir.

Başka bir yerde:¹³ Nesâî (ö. 303/915), *Hasâisu Ali'*yi tasnif etmiş ve birçok zayıf hadis zikretmiştir. Aynı şekilde Ebû Nu'aym *Fedâil*'de, Tirmizî (ö. 279/892) de *Câmi*'inde Hz. Ali'nin fazileti hakkında, çoğu zayıf olan hadisler rivayet etmişlerdir.¹⁴ Başka bir yerde:¹⁵ Ebû Nu'aym'ın yaptığı gibi bazı alimler bir babda rivayet edilen her şeyi, sahih-zayıf ayırımı yapmaksızın rivayet etmek istemişlerdir. *Fedâilu Muâviye* konusunda Ebû'l-Feth b. Ebi'l-Fevâris (ö. 412/1021)¹⁶ ve Ebû Ali el-Ehvâzî (ö. 446/1054)¹⁷ ile başkalarının eserleri¹⁸ ile, Ebû'l-Kâsım b. Asâkir (ö. 571/1175)'in *Târib*'inde Hz. Ali ve başkalarının faziletleri hakkında derledikleri gibi,¹⁹ fedâil hakkında eser tasnif edenler de böyledir:

13 IV, 48

14 Hafız İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* adlı eserinin mukaddimesinde İmam Ahmed'in "Üç kitabın aslı -yani senedleri- yoktur. Bunlar megazî, tefsir ve melâhim'dir" sözünü naklettikten sonra şöyle demektedir:

"Derim ki, bunlara bir de "fedâil" in eklenmesi gerekir. Fedâil kitapları zayıf ve mevzu hadis yığınaklarıdır. Çünkü megazide kaynak Vâkûdî (ö. 207/822) gibiler, tefsirde Mukâtil (ö. 150/767) ve Kelbî (ö. 146/763) gibiler, melahimde ise israiliyyâtur. Fedâile gelince Râfızilerin ehl-i beytin fazileti hakkında ne kadar hadis uydurdıkları sayılamaz. Ehl-i sünnetin cahilleri de buna karşılık olarak Muâviye (ö. 60/679) ve hatta Ebû Bekir (ö. 13/634) ile Ömer (ö. 23/643)'in faziletleriyle ilgili hadisler uydurmuşlardır. Hâlbuki Allah Şeyhayn'ı (Ebû Bekir ve Ömer'i) bundan müstağni kılmış, derecelerini de daha üstün yapmıştır".

15 IV, 84

16 Hafız, ilim yolcusu Ebû'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Fâris b. Ebi'l-Fevâris el-Bağdâdî, hicri 388'de doğmuş, 412'de de vefat etmiştir.

17 Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. İbrahim el-Ehvâzî el-Mukri. Pek çok eserin sahibii ve Şam'ın kuraat alimidir. Sâlimiyye'den idi. H. 362'de doğmuş, 446'da vefat etmiştir. *el-Beyân fî şerhi ukûdi ebli'l-îmân* isimli bir kitabı vardır. Zehebî *Mizânü'l-i'îdâil*inde (I, 237): "Bu kitabı yazmasaydı kendisi için daha hayırlı olurdu. Çünkü mevzu ve rezil rivayetleri toplamıştır...!" demektedir. Hafız İbn Asâkir, *Tebyînü kezibi'l-müfteri' fîmâ nûsibe ile'l-îmâm Ebi'l-Haseni'l-Eş'arî* adlı kitabında, onun ve eserlerinin hakkında uzun uzun söz etmektedir (s. 364 v.d.), oraya bakınız.

İbn Teymiyye, *Mecmûatü tefsiri Şeybi'l-İslâm İbn Teymiyye* içinde neşredilen ve Hindistan'da basılmış bulunan Alak suresinin tefsirinde şöyle demektedir (s. 353-354): "Ebû Ali el-Ehvâzî'nin sıfatlar konusunda bir eseri vardır; bunda zayıf sağlam ne varsa toplamıştır".

Abdurrahmân b. Mende (ö. 470/1077)'nin derledikleri de böyledir. İnsanların en çok hadis bileni olmasına rağmen çok miktarda zayıf hadis rivayet etmiş; sahih ile zayıfın arasını da ayırmamıştır. Çamur vb. yeme babında olduğu gibi tertib ettiği nice bab vardır ki bütün hadisleri zayıftır. O, Ebû Ali el-Ehvâzî'den rivayet etmiş, garib ve mevzu olan bu rivayetler Hasan b. Ali'nin eline geçmiş; o da bunlar üzerine batıl bir akide sistemi kurmuştur".

18 İbn Teymiyye bundan sonra: "Nesâî'nin Hz. Ali'nin faziletleri konusundaki eseri gibi" demektedir.

19 Yine İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-Bekrî* adlı kitabında şöyle demektedir (s.15): "Sa'lebî, Vâhidî, Mehdevî, Zamaşerî, Abdülcebbâr b. Ahmed, Ali b. İsâ er-Rummânî, Ebû Abdullah b. el-Hatîb er-Râzî, er-Risâletü'l-Kuşeyriyye müellifi Şeyh Ebû'l-Kâsım'ın oğlu olan Ebû Nasr İbnü'l-Kuşeyrî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve el-Kevâşî el-Mavsûlî ile tefsir ilmindeki benzeri musannifler gibi, siyer, ahbâr (tarih) ve kisasu'l-enbiya müelliflerinin çoğu da sahih ile zayıfın; güçsüz ile kuvvetlinin arasını ayırmazlar.

Alimlerin bu sözleri yazılan eserlerde münker ve zayıf rivayetlerin bulundu-

Bunlar sahihi-sakimi bilmezler; ne nakledilen rivayetler konusunda, ne de raviler hakkında bir behereleri vardır. Aksine rivayetlerinde sahih-zayıf ne varsa toplar, aralarını da ayırmazlar. Fakat içlerinde Sa'lebî gibi herşeyi rivayet edip de sorumluluğu nakledene bırakanlar olduğu gibi usul, tasavvuf ya da fıkıhda kende görüşüne uygun olan hadisleri, sahih-zayıf ayrımı yapmaksızın alıp; uymayanlarını reddedenler de bulunmaktadır.

İmam Şeyh Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762)'nin *Huccetü'l-lâbi'l-bâliğa* adlı kitabında güzel bir mülahazasını gördüm (I, 107-108). Hadis kitaplarını beş tabaka olarak saydıktan sonra, s. 89'da da işaret edildiği üzere, üç tabakayı zikretmiş ve şöyle demiştir. "Dördüncü tabaka; musanniflerinin sonraki asırlarda, ilk iki tabakadaki kitaplarda bulunmayan rivayetleri toplamayı gaye edindikleri kitaplardır. Bunlar:

* Meşhur olmamış mecmua ve müsnedlerden ortaya çıkardıkları rivayetlerdir,

* Ateşin vaizler ile ehl-i heva ve zayıf kimselerin dillerinde dolaşıp da muhaddislerin yazmadığı rivayetlerdir,

* Veya sahabe ve tabiun sözleri, Benî İsrâil haberleri, bilgelerin ya da vaizlerin sözü olup da ravilerin yanılarak veya kasden Hz. Peygamber'in (s.) hadisleriyle karıştırdıkları sözlerdir,

* Kur'an'ın ve sahih hadislerin taşıdığı muhtemel bir mananın, rivayetlerin inceliklerini bilmeyen salih kimseler tarafından rivayet edilerek merfu hadis hâline getirilmesi sonucu ortaya çıkan ifadelerdir,

* Kitabın ve sünnetin işaretlerinden anlaşılın ve kasden müstakil birer hadis olarak rivayet edilen manalardır,

* Değişik hadislerdeki ayrı ayrı cümlelerin tek bir ifade şeklinde rivayet edildiği hadislerdir

Bu türlü hadislerin bulunduğu yerler İbn Hibbân (ö. 354/965)'in *ed-Duafâ'sı*, İbn Adî (ö. 365/975)'nin *el-Kâmi'i* ile Hatîb (ö. 463/1070)'in, Ebû Nuaym (ö. 430/1038)'in, Cûzekânî (ö. 543/1148)'nin, İbn Asâkir (ö. 571/1175)'in, İbn Neccâr (ö. 643/1245)'in ve Deylemî'nin eserleridir. Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Berkânî el-Hârizmî (ö. 425/1033)'nin *Müsned'i* de hemen hemen bu tabakadandır.

Bu tabakanın en düzgün rivayetleri, en iyi ihtimalle zayıf olanlarıdır. En kötülerini de son derece münker olan mevzu ve maklub hadislerdir.

Bu tabaka İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200)'nin *el-Mevzûât* adlı eserinin malzemesini oluşturmaktadır. Bunları toplamakla meşgul olmak, bunlardan hüküm istinbat etmek müteahhirünün bir nevi ihtisas alanıdır. Doğrusunu istersen, Râfizi, Mu'tezile ve başka bid'atçı gruplar bu rivayetlerden mezheplerine şahid olabilecekleri, küçük bir gayretle çıkarabilmektedirler. Hâlbuki hadis alinleri nezdinde bunları delil olarak kullanmak sahih (doğru) değildir. Allah en iyisini bilir.

(Şah Veliyyullah'ın) oğlu Şeyh Abdülazîz ed-Dihlevî, *el-Ucâletü'n-nâfi'a*'da, Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1889)'ın, *el-Hutta fi zikri şihâbi's-sitte* adlı eserinden (s. 57-58), Arapçaya çevirerek naklettiği sözünde şöyle demektedir: "Birinci asırda ne ismi ne de cismi bulunmayan ve müteahhirünün rivayete giriştiği bu dördüncü tabakanın hadisleri iki şekilde değerlendirilir; ya selef bunları araştırmış ve rivayet etmeye değer bir asıl bulamamışlardır, ya da bir aslı bulmakla birlikte hadiste, rivayet edilmesine mani bir cerh veya illete rastlamış ve onu terketmişlerdir.

Her hâlükârda bu hadisler gerek akîdevî, gerek amelî bir hüküm isbatı için delil olmaya elverişli, sağlam hadisler değildir. Bu kısım hadisler, hadis kitaplarında pek çok tarikini göreyak bunun mütevatir olduğuna hükmeden ve kesin bilgi kaynağı olarak kabullenen çoğu muhaddisi doğru yoldan sapmıştır. Bu suretle onlar, sıhhatine rağmen ilk iki tabakadaki hadislere zıt bir mezhep ortaya koymuşlardır.

Bu kısım hadisleri konusunda pek çok eser tasnif edilmiştir. Bunlardan başlıcaları arasında Ukaylı (ö. 323/934)'nin *ed-Duafâ* adlı kitabı, Hâkim (ö. 405/1014), İbn Merdûye (ö. 416/1025) ve İbn Şâhin (ö. 385/995)'in eserleri, İbn Cerîr'in tefsiri, Deylemî'nin *el-Firdevsi* ile diğer eserleri ve Ebû-Şeyh İbn Hayyân (ö. 369/979)'ın kitapları sayılabilir.

ğunu ifade etmektedir. Meşhur kitapları mütalaa edenlere bunların örnekleri gizli değildir. İnşallah, düşünen (kimse), yukarıda naklettiklerimizden, bazı avamın zihninde yer etmiş olan “Sünenlerdeki bütün hadisler ihticaca elverişlidir” fikrinin itimada layık olmadığını ve yine bazılarının kafasına yerleşmiş bulunan “Kütüb-i Sitte veya Seb’a dışındaki bütün hadisler zayıftır” görüşünün delil olmayacağını anlamış olur.

Önemli Ek***

Müellif Leknevî bu ikinci sorunun cevabında, senedlerini hafzederek bütün hadisleri toplayan kitapların durumlarına da değinseydi güzel olurdu. Belki de bunlar dikkat çekilmeye, müsned [senedli] kitaplardan çok daha muhtaçtır. Çünkü zayıf veya mevzû hadis senediyle birlikte bulunursa kabul veya reddi daha da kolay olacaktır. Ama senedsiz olunca, özellikle alimlerin sünnet ve sünnet ilimleriyle meşgul olmaya önem vermediği bu zamanda bunları açığa çıkarmak hem zor, hem de risklidir.

Bu kitaplardan başlıcaları, büyük âlimler Gazzâlî, İbnü'l-Cevzî, Münzirî, Nevevî, Zehebî, İbn Hacer, Suyutî ve İbnü'l-Kayyim'in eserleridir.

Müsamaha gösterilen ve en çok hadis uydurulan konular menakıb ve mesalib, tefsir, esbab-ı nüzul, tarih, beni İsrail'in durumları, enbiya ve öncekilerin kussaları, şehirlerin faziletleri, et'ime-eş-ribe, hayvanlar, tıp, rukye, sihir, da'vat ile nafilerin sevaplarıdır. Sonra da Hz. Peygamber'in (s.) ana-babasının müslüman olması, İbn Abbas'dan ayaklara meshetme rivayetleri gibi nadir meseleler gelir. Bunların çoğu işte bu kitaplardan çıkmaktadır.

Hatta Şeyh Celâleddin es-Suyûtî (ö. 911/1505)'nin eser ve risalelerinin tasnifinde kullandığı başlıca sermayesi adı geçen kitaplardır. Bunların hadisleriyle meşgul olmak ve hüküm istinbat etmekte hiçbir fayda yoktur. Maamafih, bunları tahkik etmek isteyen Zehebî'nin *Mizân*'ına, Hafız İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân*'ına ve Şeyh Muhammed Tahir el-Kucerâtî el-Fettenî (ö. 986/1578)'nin bütün maddelerin garib kısımlarını şerheden ve ibarelerini açıklayan *Mecmeu bibâri'l-envâr* adlı eserine bakmalıdır”.

(Ben) Abdülfettâh der(im) ki; s. 97'de son zamanların allâmesi Şeyh Muhammed Hasan es-Senbehlî (ö. 1305/1887)'nin *Tensiku'n-nizâm* adlı kitabının başında (s. 6) Şeyh Abdülazîz ve babasının sözlerini tenkid eden güzel bir sözüne işaret geçmişti; mutlaka oraya bakınız. Bu uzatma olmasaydı onu naklederdim.

Daha sonra Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetu'l-lâbi'l-bâliğa*'da şöyle demektedir:

“Burada beşinci bir tabaka daha vardır; bunlardan biri, fakihlerin, sofilerin, tarihçilerin v.s. dillerinde meşhur olan rivayetlerdir. Daha önce adı geçen dört tabakadaki kitaplarda bu rivayetlerin aslı yoktur.

Birisi de sorumsuz ve sözde alim birinin dine soktuğu rivayetlerdir. Hz. Peygamber'den (s.) sudûru uzak olmayan bir takım belîğ sözleri, cerhi mümkün olmayan sağlam senedlerle bir araya getirmişlerdir. Böylece İslâm'da büyük bir belayı yaymışlardır. Fakat hadis ilmi mütehassısları bu gibi rivayetleri mütabî ve şahidlerle değerlendirirler ki bu sayede perde yırtılır ve ayıplar görülür (takke düşer, kel görünür).

*** Ebû Gudde'nin dipnotların arkasından verdiği bu kısım, tarafımızdan metnin sonuna alınmıştır. (çev.)

Gazzâlî (ö. 505/1111): İmam, hucetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî, fıkıh, usul, tasavvuf, kelâm, felsefe mantık ve diğer ilimlerde eşsizdir; ancak hadis ilmi bunlardan hariçtir. Çünkü o hadis ilimleriyle uğraşmamıştır. Bizzat kendisi, *Kânûnu't-te'vîl* adlı kitabında şöyle demektedir (s. 16): "Hadis ilmindeki birikimim azdır".

Bu sebeple onun kitaplarında zayıf ve mevzû hadisler çok miktarda yer almaktadır. Özellikle de *İhyâ* isimli eserinin pek çok yerinde zayıf ve mevzû hadisler yaygın olarak bulunmaktadır. Bu konuda Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'nin *Kûtû'l-kulûb* adlı kitabına dayanmış olması onun için bir mazeret sayılabilir. Bu kitapta rivayet edilen hadisleri Gazzâlî de kullanmıştır. İşte bu yüzden tenkidçi muhaddis alimler, müellifi Gazzâlî'nin mevkiine güvenerek içindeki zayıf veya mevzû hadislere aldanmaktan halkı sakındırmak için *İhyâ*'nın hadislerini tahric ve beyan etmeye çalışmışlardır.

Mesela İmam Hafız İrâkî (ö. 806/1403), *İhyâ* hadislerini tahric konusunda iki eser kaleme almıştır. İmam İbnü's-Sübkî (ö. 771/1369), *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ* adlı eserinde, Gazzâlî'nin tercüme-i hâlini verirken, onun, senedi bulunmayan hadisleri hakkında oldukça büyük bir fasıl açmıştır. Takdire şayan bu çalışmaları allâme Murtezâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1790), *İthâfü's-sâdeti'l-mütkmîn bi şerhi esrârı İhyâ-ı ulûmiddîn* adlı *İhyâ* şerhinde tamamlamıştır. Böylece sevap kazanmışlar ve hem hocaların, hem de talebelerin eşit bir şekilde *İhyâ*'dan faydalanmasını sağlamışlardır. Eğer bu tahricler olmasaydı pek çok *İhyâ* okuyucusu sıkıntıya düşerdi!

Allâme Murtezâ ez-Zebîdî, *İhyâ* şerhi *İthâfü's-sâdeti'l-mütkmîn* mukaddimesinde: 19. Bölüm: *Gazzâlî'nin eserleri* kısmında (I, 28) şöyle demektedir: "İbn Teymiyye (ö. 728/1327) ve talebesi İbnü'l-Kayyım (ö. 751/1350), Gazzâlî'nin hadisteki birikimi azdır, demişlerdir. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) de: "*İhyâ*'nın hatalarını *İ'lâmü'l-ehyâ bi ağılâti'l-İhyâ* ismini verdiğim kitapta topladım, bunların bir kısmına *Telbîsü iblîs*'te de işaret ettim." demiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin torunu Ebü'l-Muzaffer (ö. 654/1257) ise şöyle demiştir: "Gazzâlî *İhyâ* kitabını süfiyye mezhebine göre kaleme almış, fıkıh prensiplerini terk etmiştir. Bu yüzden içindeki sahih olmayan hadisleri kabul edilmemiştir".

Mevlâ Ebü'l-Hayr, "Sahih olmayan hadislerine gelince bunların terğib ve terhib konularında nakledilmeleri caiz olduğundan inkar edilemezler" demiştir. *Kesfü'z-zünûn* sahibi (Kâtip Çelebi, ö. 1067/1656) de, "Bu mutlak olarak böyle değildir; aksine mevzû olmamak şartına bağlıdır" demektedir.

Zebîdî şöyle demektedir: "Durum böyledir. Musannifin zikrettiği hadisler, sahih ve hasen olduğunda ittifak edilen çeşitli derecelerdeki hadisler arasındadır. İçlerinde az miktarda zayıf, şâzz, münker ve mevzû rivayet bulunmaktadır. İnşâallah bunlara muttâlî olacaksınız".

(Ben) Abdülfettâh der(im) ki: Misal kabilinden şarih Zebîdî'nin I, 99-100'de "*Bir alimin meclisinde bulunmak bin rek'ât namazdan faziletlidir*" hadisi -ki

Hafız Irâkî bu hadisin mevzû olduğuna hükmeden İbnü'l-Cevzî'yi doğrulamıştır hakkında söylediklerine bakınız.

Daha sonra şarih Zebîdî, yine 19. fasılda (I, 40) uzun bir değerlendirmeden sonra şöyle demektedir: “*İbyâ*’nın hadislerini İmam Hafız Zeynüddîn Ebü'l-Fadl Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî (ö. 806/1403) iki ayrı kitapta tahrîç etmiştir; birisi 751’de tasnif ettiği birkaç cilt hâlinde büyük hacimli olanıdır; bu kitapta [*İbyâ*’nın] bazı hadislerine vakıf olamamıştı. Daha sonra 760 yılına kadar, durumunu bilemediği bu hadislerden çoğunun bilgisine ulaştı. Sonra da bunu *el-Muğnî an hamli'l-esrâr* adını verdiği bir ciltte ihtisar etmiştir. Bu kitapta hadisin senedini, sahabi ravisini, tahrîç edenini, sıhhat durumunu ve kaynağının zayıflığını belirtmekle yetinmiştir. Musannifin (Gazzâlî’nin) tekrar olarak verdiği hadislerden sadece ilk geçtiği yerdekini zikretmiş, bazan her hangi bir maksatla tekrar ettiği de olmuştur.

Sonra talebesi Hafız Şihâbüddîn İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) gelmiş ve hocasının gözünden kaçanları tek ciltte toplamıştır. Şeyh Kâsım b. Kutluboga (ö. 879/1474) *Tuhfetü'l-ehyâ fîmâ fâte min tabriçi ahâdîsi'l-İbyâ* ismini verdiği bir kitap tasnif etmiştir. İbnü's-Sübki'nin de *İbyâ*’nın tenkid edilen bazı hadisleriyle ilgili sözleri bulunmaktadır. Bunları, konularına göre tertib ederek *Tabakâ-tü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*'da, Gazzâlî'nin tercüme-i hâlinin sonuna eklemiştir.

(Ben) Abdülfettâh der(im) ki: İbnü's-Sübki Gazzâlî'nin tercüme-i hâlini verirken (IV, 145): “Bu fasılda, *İbyâ* kitabında geçen, senedlerini bulamadığım bütün hadisleri topladım” demektedir. Sonra da yaklaşık 38 sayfa olarak bu hadisleri zikretmektedir. Şarih Zebîdî, bu hadisler hakkında söylenen herşeyi bütünüyle alarak son derece güzel bir iş yapmıştır; Allah hayırla mükafatlandırısın.

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200): Mevzûât konusunda alimleri, vaizleri ve diğer insanları sakındırmak için büyük bir kitap telif etmiştir. Sonra da vaaz vb. konularındaki kendi eserlerinde, çekinmeden ve önemsemeden mevzû hadisler, uydurma haberler ve batıl kıssalar nakletmiştir. Hatta, sanki sahih ya da hasenmiş gibi onlarla ihticac ettiği de görülür. Bunların en çok bulunduğu kitapları, *Zem-mü'l-bevâ*, *Telbîsü iblîs*, *Rüûsü'l-kavârîr ile et-Tebîra* vs.dir. *et-Tebîra*’nın, Şeyh Ebû Bekr el-Ahsâî tarafından *Ğurretü'l-uyûni'l-mübsıra bi telhîsi kitâbi't-Tebîra* adıyla yapılan ihtisarı Hindistan’da iki defa basılmıştır. Sonra 1381 yılında Mısır’da Dârü'l-kütübî'l-arabî tarafından basılmış, dördüncü baskısı ise 1382’de Dimesk’te yapılmıştır.

Şeyh İbn Teymiyye, s. 80’de dipnot olarak geçtiği üzere, *er-Red ale'l-Bekrî* adlı kitabında (s. 19) şöyle demektedir: “Ebû Nuaym *el-Hilye*’de sahabenin faziletleri ve zühd konularında, mevzû olduğunu bildiği garib hadisler rivayet etmiştir. Hatîb, İbnü'l-Cevzî, İbn Asâkîr, İbn Nâsır vs. de böyledir!”. Hafız Sehâvî de, *Şerbu'l-Elfîye*’de (s. 107): “İbnü'l-Cevzî vaaz vb. konularında yazdığı eserlerinde çok miktarda mevzû ve son derece zayıf hadisler kullanmıştır.” demiştir.

Münzirî (ö. 656/1258): Mektupla bize, görüşmeyle de hocalarımıza icazet veren hocamız allâme Şeyh Muhammad Abdülhay el-Kettânî el-Mağribî (v. 29 cemâdi'l-âhıra 1382 Salı), *er-Rahmetü'l-mürsele fî şe'ni hadîsi besmele* adlı eserinde şöyle demektedir: "Hafız Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) bazı cevaplarında şöyle demiştir: *et-Terğîb ve't-terhîb* sahibi Münzirî'nin eserlerinde olduğunu bildiğiniz bir hadisi gönül rahatlığıyla rivayet edebilirsiniz".

(Ben) Abdülfettâh der(im) ki: Yani, *Hafız Münzirî'nin, eserlerinde mevzû hadis rivayet etmediğine güvenerek...*, demektir. Yoksa zayıf hadisleri oldukça çok rivayet etmiştir. Fakat Münzirî hadisin zayıflığını bildirir veya işaret eder. *et-Terğîb ve't-terhîb* adlı kitabının mukaddimesinde bu konudaki açıklamaları bulunmaktadır. Burada zayıf saydığı bazı hadisler her ne kadar mevzûya benzemekteyse de o bunları vermeyi caiz görmektedir; çünkü terğîb ve terhîb konusundadır.

Üzücü bir durumdur ki, çoğu vaizler, hatipler, öğüt ve nasihat verenler bu *et-Terğîb ve't-terhîb* kitabını okurlar veya ondan nakilde bulunurlar, ancak müellifin kitaptaki istihlâhlarını unutur ya da göz ardı ederler. Dolayısıyla senedinde yalancı, uydurucu veya itham edilen birinin bulunduğu hadisi Münzirî'nin, "Bu hadisi Buhârî (ö. 256/869) ve Müslim (ö. 261/874) rivayet etmiştir" dediği hadisin sahihliğiyle eşitmişcesine kesin bir ifade ve gönül rahatlığıyla nakletmiş olurlar!!

İmam Münzirî sorumluluktan kurtulmuştur: çünkü o kullandığı istihlâhları, okuyucu dikkat etsin diye kitabının girişinde açıklamıştır. Fakat yukarıda işaret ettiğim kimselere, ne Münzirî'nin açıklamaları, ne de sahih ve zayıf hadis arasında yaptığı ayırım fayda vermiştir. Böylece eserdeki bütün hadisleri tek bir şekilde [sahihmiş gibi] nakletmişlerdir!.

Bu gafillere bir uyarı ve hatırlatma olması için burada Münzirî'nin, eserinin mukaddimesindeki sözlerini nakletmeyi uygun gördüm. O şöyle demektedir (I, 3-4): "...*Hadisin senedi sahib veya hasen ya da bunlara yakınsa, böyle hadislere "an" lafzıyla başladım.*

Aynı şekilde mürsel veya munkatî hadislere, senedinde müphem, sika sayılan zayıf ya da zayıf sayılan sika bir ravi bulunup da senedin diğer ravileri sika veya zararsız bir şekilde tenkid edilen kimselerden olan hadislere, mevkufl olduğu hâlde merfu olarak veya mürsel olduğu hâlde muttasıl olarak rivayet edilmiş olanlara ya da, senedinde zayıf biri bulunmakla birlikte o hadisi tabriç eden bazılarının sahib veya hasen saydığı rivayetlere de "an" lafzı ile başladım; sonra da mürselliğine, munkatılığna ... işaret ettim. Böyle muhtelifün fib olanlara kitabın sonunda ayrı bir bölüm açtım. Bunları alfabetik olarak zikrettim ve her birisi hakkında yapılan cerh-ta'dil değerlendirmelerini, kısa ifadelerle belirttim...

Senedde, hakkında kezzâb, vaddâ', müttehem, terkinde veya zayıflığında icma edilmiş, zâhibü'l-hadîs, hâlik, sâkıt, leyse bi şey, gerçekten zayıftır, kesin-

likle zayıftır ya da onun hakkında basenlik ihtimali oluşturacak kadar bile tev-sik görmedim denilen raviler varsa bunlara “ruviye” lafzıyla başladım; ne bu raviyi ne de hakkında söylenenleri zikrettim. Bu durumda senedin zayıflığını gösteren iki delil var demektir: “ruviye” lafzıyla başlaması ve sonunda hiçbir şey söylenmemiş olması”.

Münzirî eserine hadis aldığı kitapları saydıktan sonra şöyle demektedir: “...Yukarıda adı geçen kitaplarda bulunmayıp da Ebü'l-Kâsım el-İsbehânî'nin kitabında bulunan bütün hadisleri aldım; bunlar azdır. Uydurma olduğu ke-sin olarak bilinen hadisleri zikretmekten kaçındım”.

Nevevî (ö. 677/1278): Hocamız Kettânî'nin, yine *er-Rahmetü'l-mürselé* de (s. 15) naklettiği gibi, yine Hafız Suyûtî, şöyle demiştir: “Bir hadisin Şeyh Muhyid-dîn en-Nevevî'nin eserlerinde olduğunu biliyorsanız onu göntül rahatlığıyla riva-yet edebilirsiniz”.

Suyûtî'nin kasdettiği göntül huzuru, *Nevevî'nin, kitaplarında mevzû hadis ri-vayet etmediği*dir. Zayıf hadislere gelince, eserlerinin çoğu bundan da uzaktır. Ancak *el-Ezkâr* kitabında pek çok zayıf hadis nakletmiştir. Bunları yazmasına da, “Alimler, fedâilde, terğib ve terhibde, mevzû olmadıkça zayıf hadisle amel et-mek caiz ve müstehabtur, demişlerdir.” diyerek mazeret göstermiştir.

Onun bu sözü ulemâ arasında sert tartışmalara yol açmıştır. Müellif Lekne-vî'nin bu konudaki bir tahkiki s. 36-59'da geçmişti; oraya bakınız.

Riyâzû's-sâlibîn ismiyle meşhur olan çok faydalı ve güzel kitabına gelince, mukaddimesinde belirttiği gibi bu eserde “yalnızca sahih hadisleri zikretmeyi” esas almıştır. Nevevî, gördüğü kadarıyla bu şartına bağlı kalmıştır. Ancak ben koyduğu şartın aksine üç tane zayıf hadis bulunduğunu, tesadüfen gördüm.

Birincisi, “Bâbü'l-mürâkabe (Allah'ın kulları denetlemesi)”nin sonunda, ...الكيس من دان نفسه. [Akıllı kişi, nefesine hakim olan ve ölüm sonrası için çalışandır...] hadisidir. Bu zayıf bir hadis olup senedinde, son derece zayıf sayılan Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebî Meryem el-Ğassânî el-Hımsî bulunmaktadır. Bakınız; Münâ-vî, *Fezû'l-kadîr*, V, 68; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 28.

İkincisi, “Bâbü tevkîrî'l-ulemâ ve'l-kibâr (Bilginlere ve yaşlılara saygı göster-me)”in sonunda bulunan, ما اكرم شاب شيخا لسنه الا قبض الله له من يكرمه عند كبر سنه [Bir genç, ya-şından dolayı bir ihtiyara hürmet ederse, Allah da, yaşlandığında ona hizmet edecek kimseler nasip eder.] hadisidir. Bu da kesin olarak zayıftır. Senedinde iki zayıf ravi bulunmaktadır: Yezîd b. Beyân el-Ukaylî ve onun hocası Ebü'r-Rahhâl Hâlid b. Muhammed el-Ensârî. Bkz., Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, V, 425; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 316; XII, 95; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 152.

Üçüncüsü ise “Bâbü edebî's-şîrb (Su içme adâbı)”de yer alan لا تشربوا واحدا لا تشربوا واحدا [Suyu, devenin içtiği gibi bir nefeste içmeyiniz...] hadisidir. Şeyh Neve-vî bu hadisi zikrettikten sonra şöyle demiştir: “Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve

hasen hadistir demiştir". *Sünenü't-Tirmizî*'nin bir başka nüshasında bulunan ifa-
de ise "Bu garîb bir hadistir; Yezîd b. Sinan el-Cezerî ise Ebû Ferve er-Ruhâvî'dir"
şeklinde dir.

Ebû Ferve, Hafız İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* ve *Takrîb*'de söylediği gibi
zayıf bir ravidir. *Fethu'l-bârî*'de (X, 81) ise bu hadis hakkında, "Senedi zayıftır."
demektedir:

Şeyh İbn Allân (ö. 1057/1647), *Delîlü'l-fâlihîn li turukı Riyâzı's-sâlihîn*'de
(V, 254), Tirmizî'nin hadis hakkındaki "garib hadistir" sözünü ve Hafız İbn Ha-
cer'in *Feth*'deki "senedi zayıftır" ifadesini naklettikten sonra şöyle demektedir:
"Tirmizî'nin bendeki nüshasında, hadisin hasen olduğunu gösteren bir şey yok-
tur. Başka bir nüshada da bunu gördüm. Bu babda Tirmizî'nin hasen dediği ha-
dis başka bir hadistir. Sanıyorum musannifin (Nevevî) gözü bu hadisten, babda-
ki diğer hadise kaymış olmalıdır".

Riyâzı's-sâlihîn'de benim görebildiğim bu üç hadis ittifakla zayıftır. Araştır-
ma ve incelemeler başka zayıf hadislerin de bulunduğunu ortaya çıkarabilir. Al-
lâhu a'lem.

Zehebî (ö. 748/1347): O, hafız, münekkid, derin görüşlü ve imamdır; gerçek-
ten Şemsüddîn'(dinin güneşi)dir. Fakat, *el-Kebâir (Büyük Günahlar)* adlı ese-
rinde bazı mevzû hadisler zikrettiği gibi, bol miktarda son derece zayıf hadis kul-
lanmakta da oldukça gevşeklik göstermiştir. Belki de o, selefi İbnü'l-Cevzî'nin
yaptığı gibi vaaz ve nasihat konularında bunu caiz görmüş olmalıdır.

Adı geçen kitabındaki mevzû hadislerden bazılarına işaret edelim:

1- *Namazı terketme günabı* (s. 22). Burada gerçekten uzun bir hadis yazmış-
tır. Hadisin batıl olduğu Muhammed b. Ali b. el-Abbas el-Bağdâdî el-Attâr tari-
kinden bellidir. Zehebî'nin kendisi de *Mizânü'l-i'tidâl*'de ravi Attâr'ın tercüme-i
hâlini verirken bu hadisin batıl olduğuna hükmetmiştir. Orada (III, 106) şöyle
demektedir: "Namazı terkeden hakkında Ebû Bekr b. Ziyâd en-Nisâbü'rî'nin ağ-
zından batıl bir hadis düzmüştür. Hafız İbn Hacer de *Lisânü'l-Mizân*'da (V, 295-
296), yine Attâr'ın biyografisini verirken, hadisin bir kısmını zikrettikten sonra
şöyle demiştir: "Bu hadisin batıl olduğu bütün tarihlerinden anlaşılmaktadır".

2- *Ana-babaya isyan günabında* (s. 40), el-Huseyn b. Ali rivayetinden mer-
fu olarak, "Eğer Allah 'öf demekten' daha küçük bir şey bilseydi ondan nebye-
derdi." hadisini zikretmiştir. Senedinde, Esmâ b. Havşeb bulunmaktadır ki, mü-
ellif Zehebî *Mizân*'da (I, 126) onun için şöyle demektedir: "Yahyâ onun hakkın-
da, 'yalancı pislik', demiş; İbn Hibbân da, 'Sikaların ağzından hadis uydurmuş-
tur', demiştir".

3- Yine aynı yerde (s. 44-46) *Alkame*'nin hikayesini, annesinin öfkesini ve Ra-
sûlullah'a şikayetini ... nakletmiştir.

4- *Livata (homoseksüellik) günabında*, mevzû olduğuna hükmettiği üç hadis
yazmıştır.

5- *İçki içme günahında*, biri Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) rivayeti (s. 80), diğeri İbn Ömer (ö. 74/693) rivayeti olan iki mevzû hadis nakletmiştir.

Keşke Zehebî kitabını bu uydurmalarından arındırsaydı. Şüphesiz, sahih hadisler içinde, bırakın uydurmaları, zayıflara bile ihtiyaç hissettirmeyecek olanları vardır. Fakat her yağız atın bir tökezlemesi, her keskin nişancının bir ıskalması ve her alimin bir sürçmesi vardır.

el-Ulûv li'l-aliyyi'l-ğaffâr adlı kitabında da biraz tesahül bulunmaktadır. Ancak bu kitabında hadisleri senedleriyle verdiği için meseleyi kolaylaştırmaktadır.

İbn Hacer (ö. 852/1448): “Hafız” denildiğinde kastedilen; şeyhulislam, müteahhirun hafızların sonuncusu, muhaddis ve araştırmacıların dayanağı odur. Kitaplarında son derece zayıf veya mevzû hadisler kullanma konusunda gevşek davrandığı bilinmemektedir. Böyle bir hadis yazacaksa bu, onu açıklamak ve dikkat çekmek içindir. *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethu'l-bârî* adlı eserinde belirttiği üzere İbn Hacer, büyük kitabı *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîbi'l-Bubârî*'de çok faydalı bir şart koşturmuştur. Buna göre, şerhte takip ettiği yoldan bahsederken şöyle demektedir (I, 3): “Önce babı ve hadisi vereceğim. İkinci olarak, sahih veya hasen olması şartıyla bu hadis hakkında metin ve senedle ilgili faydalı bilgiler ortaya koyacağım”.

Evet, İbn Hacer de mevzû bir hadise “mevzûdur” hükmünü vermede biraz mütesahil olabilir. Bu yüzden hocamız, hafız, muhaddis Ahmed b. Sıddîk el-Ğumârî, *el-Muğîr ale'l-abâdisi'l-mevdû'a fi'l-Câmi's-sağîr* adlı eserinde, Deylemî'nin *Müsnedü'l-Firdevs*'de İbn Abbas (ö. 68/687)'dan rivayet ettiği “Dinin felâketi üçtür: fâcir fıkıhçı, zalim yönetici ve cahil müctehid” hadisini zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Hafız, *Zehru'l-Firdevs*'de bu hadis için, “za'f ve inkita vardır”, demiştir. Ben ise, “hayır, aksine yalancı ve uydurucu vardır”, diyorum. O da Nehşel b. Saîd'dir. Dolayısıyla bu hadis mevzûdur. Hafız ve hocası *Irâkî* bir hadisin hükmünü vermede gevşektirler; neredeyse gündüzün ortasındaki güneş gibi açık olmadıkça hadisin uydurma olduğunu belirtmezler”.

Suyûtî (ö. 911/1505): O, hafız, allâme ve ilim deryasıdır; bu konuda bir benzeri gelmemiştir. O, kitap ve risalelerinde zayıf, son derece zayıf veya mevzû hadisleri rivayet etmede mütesahil davrandıklarını söylediğim büyük alimler içinde en gevşek olanıdır. Her ne kadar çok değerli eseri *el-Câmi'u's-sağîr min hadîsi'l-beşîr ve'n-nezîrî* mevzû hadislerden uzak tutacağına, kitabının başında, “... onu uydurucu ve yalancıların tek başlarına rivayet ettiklerinden korudum” sözleriyle azmetmiş ise de bu azmine tam olarak uymamıştır. Gerek *el-Câmi'u's-sağîr*'de, gerek diğer kitaplarında Suyûtî, Münâvî (ö. 1031/1621)'nin *Feyzu'l-kadîr bi şerhi'l-Câmi'i's-sağîr* adlı şerhinde yaptığı gibi, diğer şarihlerin de dikkat çektiği üzere pek çok mevzû hadis nakletmiştir.

Şarih Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* adlı eserinde Hafız-Suyûtî'nin “... onu uydurucu ve yalancıların tek başlarına rivayet ettiklerinden korudum.” sözüne, şöyle diye-

rek not düşmüştür (I, 21): “Onun, kitabını böyle şeylerden koruduğunu söylemesi sadece bir genelleme veya iddiadır. Yoksa, çoğu yerde tenkide ihtimam göstermemiştir. Böylece, ilgili yerlerde göreceğin üzere, burada koyduğu koruma şartı düşmüştür. Fakat peygamberlerin dışındaki insanlar masum değillerdir; gaflet de beşere şamil ve yaygındır. Bununla birlikte eser, en üstün ve en yüce kitaplardan biridir.”

(Ben Ebû Gudde) derim ki, Hafız Suyûtî'nin *el-Câmi'us-sağîr* adlı eserinde bulunan mevzû hadisler, sayısı ileride geleceği üzere, az değil, çoktur. Bunlardan bir kısmının uydurma olduğuna Suyûtî'nin kendisi bile *Zeyhü'l-Leâlî*'de hükmetmiştir. Şarih Münâvî ve diğer *el-Câmi'u's-sağîr* şarihleri de ilgili yerlerde bunlara işaret etmişlerdir.

Zayıf hadislere gelince, bunlardan gerçekten çok miktarda nakletmiştir. Şarih Münâvî, Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'de üçüncü hadis olarak zikrettiği Hafîb Bağdâdî (ö. 463/1070)'nin *Ruvâtu Mâlik* adlı eserinde İbn Ömer'den rivayet ettiği “*Cennete en son giren Cübeyne denilen adamdır. Cennet ehli, Cübeyne'de haber-i yakîn vardır, diyeceklerdir*”, hadisi hakkında şunları söylemektedir (I, 40): “Hafîb bu hadisi iki vecihten rivayet etmiştir; Abdullah b. Hakem hadislerinden... ve Câmî b. Sevvâr hadislerinden... Dârekutnî (ö. 385/995) de *Ğarâibü Mâlik*'de bu iki vecihten rivayet etmiş ve: ‘Bu hadis batıldır; Câmî zayıftır, Abdülmelik [Abdullah b. Hakem (çev.)] de öyle’, demiştir. İbn Hacer de, *Lisân*'da bunu kabul etmiştir”.

Daha sonra şarih Münâvî şöyle devam etmektedir: “Bu kitabın, onun (Suyûtî'nin) hattıyla bulabildiğim çeşitli nüshalarına göre hadisin rivayetinde müellifin benimsediği [lafız], böyledir. Hâlbuki Hafîb'in rivayetinde sabit olan bundan farklıdır. Hadisin lafzı: “*Cennete en son girecek olan Cübeyne'den bir adamdır. Ona Cübeyne denir. Cennet ehli, Cübeyne'de kesin bir haber vardır, sorun bakalım; azap gören herhangi bir yaratık kaldı mı? derler. O da, hayır der*” şeklindedir. Benzer bir rivayet Dârekutnî'de de bulunmaktadır. Musannif bu hadisi *el-Câmi'u'l-kebir*'de Dârekutnî'den o şekilde nakletmiş ve “Dârekutnî, batıl demiştir”, deyip onu onaylamıştır. Müellif bu tür zayıf hadislere *el-Câmi'u's-sağîr*'de pek çok yer vermiştir.

Aslında müellif Suyûtî'ye gereken her hadisin sonunda sahih, hasen ya da zayıf diyerek durumuna işaret etmektir. Eğer bunu yapsaydı çok daha faydalı ve güzel olurdu. Bunlar da kitabı sadece birkaç sayfacık uzatırdı.

Bu nüshalarda bulunan sahih, hasen ve zayıf hadislere ص (Sâd), ح (Hâ) ve ض (Dâd) harflerinin baş kısımlarıyla gösterilen rumuzlara ise, müstensihlerin tahrif etme ihtimalinin fazlalığından dolayı güvenilemez. Üstelik, kendi hattıyla gördüğüm gibi bir kısım nüshalarda bu, meydana gelmiştir. Dolayısıyla bunu belirten ifade, her hadiste sahih, hasen veya zayıf şeklinde yazıyla olmalıdır. Hafız A'lâî

(ö. 767/1359) şöyle demiştir: Senesinde zayıf bir ravinin bulunduğu hadisi zikreden kimse, sorumluluğundan çıkmak ve zayıflığından kurtulmak için o hadisin durumunu açıklamalıdır”.

(Ben) Abdülfettâh der(im) ki: Münâvî'nin bu sözleri, *el-Câmi'u's-sağîr*'e bakan birisinin bazı hadislerin peşindeki, hadisin sahih, hasen veya zayıf olduğunu belirten rumuzlara güvenmesinin doğru olmadığını ifade etmektedir. Sebebi de hem şarihin beyan ettiği gibi tahrif olabileceği, hem de bunlardan bir kısmının müellife, diğerlerinin ise başkalarına ait olduğu içindir.

Bu sırada şeyhimiz Hafız, Muhaddis Ahmed b. Siddîk el-Ğumârî, *el-Câmi'u's-sağîr*'e hizmet etmiştir. *el-Muğîr ale'l-ahâdisi'l-mevdû'a fi'l-Câmi'i's-sağîr* adını verdiği müstakil bir kitap telif ederek *el-Câmi'u's-sağîr*'deki mevzû hadisleri toplamıştır. Pek çok yerde de isabet etmiş ve bu hadisleri açığa çıkarmıştır. Bazı yerlerde ise kendi görüş ve sözünü açık bir şekilde zoraki benimsetmeye çalışmıştır. Bunların bir kısmında Hanefiler ve diğer dört mezhep ulemâsına, edep ve hakkaniyet sınırlarını aşarak sataşmıştır. Allah'tan dileğimiz, ihsan ve keremiyle bizi ve onu bağışlamasıdır.

Ğumârî, adı geçen kitabının başında şöyle demektedir (s. 3-5): “Hafız Suyûtî *el-Câmi'u's-sağîr* adlı eserinin mukaddimesinde, onu uydurmacı ve yalancılardan tek başlarına rivayet ettiklerinden koruduğunu belirtmektedir. Bunun manası bu kitapta hiçbir mevzû hadis zikretmediği; aksine hepsinin sabit hadisler olduğudur. Ancak durum hiç de böyle değildir. Kitabında hem yalancılardan teferrüd ettiği hadisleri, hem de teferrüd etmemiş olsalar bile uydurma olduğu açıkça belli olan hadisleri zikretmiştir. Çünkü bunlar da kendileri gibi yalancılardan rivayetlerindedir ve bu insanlar, sözlerine yeni bir hadis görünümü vermek veya delil getirmek ya da diğer herhangi bir sebeple bazı hadisleri aşırıp onlara başka senedler yakıştırarak bu mevzû hadisi meşhur etmek istemektedirler.

Hatta bu kitabında zikrettiği hadisler arasında, ya İbnü'l-Cevzî'nin “mevzûdur” hükmüne katılarak -ki bunlar *el-Le'âli'l-masnû'a*'dadır-, ya da İbnü'l-Cevzî'ye ilave ederek -bunlar da *Zeyhü'l-Le'âli*'de yer almaktadır- bizzat kendisinin bile kesinlikle uydurma olduğunu söylediği hadisler bulunmaktadır. -(Ben) Abdülfettâh der(im) ki; Suyûtî *Zeyl* kitabında uydurma olduğuna hükmettiği onbeş hadis ile *el-Le'âli* kitabında İbnü'l-Cevzî'nin “mevzûdur” hükmüne katıldığı yedi hadisi *el-Câmi'u's-sağîr*'de zikretmiştir. Şeyhimiz Ğumârî, nakilde bulunduğu *el-Muğîr* adlı kitabının ilgili yerlerinde bunların hepsine işaret etmektedir. -Buna rağmen Suyûtî, son yazdığı eserlerden biri olan bu kitapta, ya büyük bir ihtimalle yanlışlıkla unutarak, ya da görüş ve fikrinin değişmesi sebebiyle böylesi hadisleri nakletmiştir.

Bunlar arasında kendisinin mevzû olduğunu düşünmediği hadisler de vardır. Çünkü o bu konuda son derece mütesahildir; neredeyse mecbur kalmadıkça bir hadisin mevzû olduğuna hükmetmez.

Bunun ötesinde Suyûtî mevzû hadis rivayetinde de mütesahildir. Hatta onları delil olarak bile kullanır. Üstüne üstlük, onun gibilere çok görülecek, her açıdan acaip sayılacak garip işler yapar. Mesela, hadisin metninde, onun uydurma olduğuna açıkça delalet eden işaretlerden sayılan aşırı uzun olması, kulağı tırmalayan lafızların bulunması ve kabul edilemeyecek manaların yer alması gibi hususların bulunduğu mevzû bir hadisi nakleder; ancak bu hadisin sadece doğru bir kısmını veya açıkça yadırganacak bir durumun bulunmadığı baş tarafını zikredip hadisin uydurma olduğunu gösteren tarafını terkeder. Bazan hadisin bu şekliyle tam olduğunu andırır, bazan da Câbir'in "*Allab'ın ilk yarattığı şey senin Nebi'nin nurudur ey Câbir*" hadisinde yaptığı gibi rivayetin sonunda el-hadis sözüyle hadisin geri kalan bir kısmının bulunduğuna işaret eder. Suyûtî, *el-Hasâisü'l-kübrâ*'da hadisin baş tarafından bir bölüm zikretmiş; peşinden 'el-hadis' demiştir. Bu bölüm, Kastallânî (ö. 923/1517)'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*'si gibi, ondan sonra gelen siyer ve hasais müelliflerinin kitaplarında bulunan meşhur bir rivayettir

Bu mevzû bir hadistir; eğer tamamı zikredilseydi onu gören uydurma olduğundan şüphe duymazdı. Hadisin geri kalan kısmı yaklaşık iki büyük varak tutarında olup bozuk lafızlar ve tuhaf manalarla doludur.

Hafız Suyûtî *el-Câmi'u's-sağîr*'de, yine bu türden hadisler rivayet etmiş ve hadisin tamamı olduğu izlenimini vermek için susmuştur. Vâkıa ise bunun tersidir; bunları *el-Müdüvî li ileli'l-Münâvî* adlı kitapta açıkladım.

Bu, yalancı ve uydurmacıların tek başlarına ettikleri veya birçok tarikten de gelse uydurma olan hadisleri zikretmeye tahsis ettiğim bir cüzdür. Bu cüzde tam bir araştırma yapmadım. Aksine kitaptaki uydurma rivayetler benim zikrettiğim kadar olacak şekilde, uydurma ve batıl olduğu açık ve belli olanlarla yetindim. Ama birazcık uydurma ihtimali olanları ise "vâhî" kısmında aldım. Bunu, her ne kadar böyle bir ayırım bize göre doğru ve makbul olmasa da geçmiş alimlerin "vâhî" ile "mevzû"yu ayırmalarına dayanarak böylece bıraktım. Bu ayırımın açıklaması ve delilinin gösterilmesi uzun olup temellendirmeye muhtaçtır..."

Daha sonra hocamız, mevzû olduğuna hükmettiği hadisleri zikretmiştir. Bunların sayısı 456 hadise ulaşmaktadır. Ğumârî pek çok yerde ilim ehline yakışmayacak şekilde Hafız Suyûtî'ye karşı son derece katı davranmaktadır. Yine Şarih Münâvî'ye de, Allah'ın huzurunda mesuliyetten kurtulamayacak tarzda sert bir tavır göstermektedir.

Hulasa: Hafız Suyûtî kitap ve risalelerinde zayıf, son derece zayıf ve uydurma hadisleri nakletme konusunda mütesahildir. Onun zikrettiği hadislerden kaynaklarının zayıf olduğunu gösterdiklerine, ulemânın onlar hakkında ne dediğine bakmadan güvenmek caiz değildir. Suyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*'in mukaddimesinde bu kaynaklardan bir kısmının ismini vermekle iyi etmiştir.

Şeyh Abdülâzîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1823)'nin, Suyûtî'nin eserlerindeki tutumuyla ilgili sözleri 116. sayfada dipnot olarak geçmişti; oraya da bakınız.

İbnü'l-Kayyım (ö. 751/1350): Mertebesinin yüceliğine, zihninin berraklığına ve son derece keskin zekasına rağmen, *Medâricü's-sâlikîn* gibi bazı kitaplarında, kusuruna dikkat çekmeden zayıf ve münker hadisleri nasıl rivayet ettiğine insan şaşmaktadır. Hatta, kendisinin herkesçe bilinen meşrebi doğrultusunda gelen bir hadisi rivayet ettiğinde onu kuvvetlendirmek ve desteklemek için, neredeyse okuyucuya bu hadisin mütevatir olduğu izlenimini verecek kadar gayret sarfettiği görülür. Bazan da hadis zayıf, garib ya da münker olabilir. Ancak meşrebine uyunca, kendisine verilen bütün fesahat ve belâgat gücüyle o hadisi kuvvetlendirmek ve durumunu düzeltmek için çabalar.

Bir misal olarak bu türden tek bir hadise işarek etmekle yetiniyorum. İbnü'l-Kayyım bu hadisi *Zâdü'l-meâd fî bedyi bayri'l-ibâd* adlı kitabında "Müntefikoğulları kabilesinin elçileri" konusunu anlatırken gerçekten uzun bir hadis nakletmiştir (III, 54-57). Bunun içinde Nebî (s.)'in sözü olarak şunlar geçmektedir: "... Sonra beklediğiniz kadar beklersiniz; sonra sayha (yüksek ses) gönderilir. Rab-b'ine andolsun ki, yeryüzünde ölmedik birşey bırakmaz. Bir müddet daha bekledikten sonra Nebiniz ve Rabb'inle beraber olan melekler vefat ederler. Rabb'in yeryüzünü dolaşmaya başlar, şehirler bomboş kalmıştır ...!".

İbnü'l-Kayyım yukarıdaki hadisi verdikten sonra bunu kuvvetlendirmek için uzun sözler sarfetmektedir. Meseleye şu sözleriyle başlar: "Bu şanı büyük bir hadistir. Yüceliği, büyüklüğü ve azameti onun nübüvvet ışığından çıktığını göstermektedir. Ancak, sadece Abdurrahman b. el-Muğîre el-Medenî hadisi olarak bilinir...". Sonra da Abdurrahman ve ondan hadis rivayet edenlerin sika olduğu konusunda garib bir şekilde sözü uzatmıştır. Aynı zamanda yukarıdaki hadisin rivayet edildiği kitapları da uzun uzadıya sıralamıştır ki, bu kitaplar çok miktarda zayıf, münker ve mevzû hadis ihtiva etmeleriyle tanınmışlardır. Hâlbuki kendisi bunların durumunu en iyi bilenlerden birisidir. Fakat adeti ve meşrebi onu yenmiş; kitapları sıralayarak müelliflerinin büyüklüğünü, hadisin kuvveti ve sıhhatiyle de süsleyerek uzun uzun anlatmıştır!

Üstelik, arkadaşı Hafız İbn Kesîr (ö. 774/1372) *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı kitabında (V, 80-82) hadisi rivayet ettikten sonra şöyle demektedir: "Bu gerçekten garib bir hadistir; lafızlarının bir kısmında da bozukluk vardır". Aynı şekilde Hafız İbn Hacer (ö. 852/1448) de *Tehzîbü't-Tehzîb* de Âsım b. Lakî b. Âmir b. el-Müntefik el-Ukaylî'nin hayatını verirken (V, 57), zikredilen hadise ve onu rivayet eden müelliflere işaret ettikten sonra, "Bu gerçekten garib bir hadistir" ifadesini kullanmaktadır.

Hafız İbn Kesîr ile Hafız İbn Hacer, yukarıda zikredilen hadis hakkında, "gerçekten garib bir hadis" deseler de Şeyh İbnü'l-Kayyım'ın, hadisi kuvvetlendirme ve sıhhatini ortaya koyma sadedinde çok uzun ve geniş açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. O kadar ki, "Bu hadisi yalnızca kafir, cahil ya da kitab ve sünnete muhalif olanlar inkar eder", diyen birinin sözünü 'doğru' bularak nakletmektedir.

İbnü'l-Kayyım'ın böyle yapması, onun rivayet ettiği ve eserlerinde övdüğü bu tür hadislerin iyice araştırılıp tetkik edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu hadisler, içinde zayıf, münker ve mevzû hadislerin bulunduğu kitaplardan alınmıştır.

Bu "ek" in konusuna girebilecek kitaplar arasında bazı tefsir eserleri de yer almaktadır. Hadislerin çoğunlukla senedsiz verildiği bu tefsirlere Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin, Beydâvî (ö. 685/1286)'nin ve Ebü's-Suûd (ö. 982/1574)'un tefsirleri misal olarak verilebilir. Bu eserlerin müellifleri -hadis ilmiyle pek iştiğal etmediklerinden- kendi sözleri esnasında bir takım hadisler zikretmektedirler ki, bunların bir kısmı sahih, bazısı zayıf, diğer bir kısmı da münker ya da mevzûdur.

Bu sebeple tenkitçi muhaddis alimler bu hadislerin durumunu açıklamaya çalışmışlar; sahihlerini diğerlerinden ayırmışlar ve bunu da en güzel bir şekilde beyan etmişlerdir. Bu meyanda Hafız Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Hanefî ez-Zeylâî (ö. 762/1360) *el-Keşşâf* tefsirinin hadislerini tahric ettiği büyük kitabını telif etmiştir. Sonra Hafız İbn Hacer, mukaddimesinde açıkladığı üzere bu kitabı, *el-Kâfi's-şâf fi tabrici ahâdîsi'l-Keşşâf* ismiyle ihtisar etmiştir. Eser, pek çok baskısında *el-Keşşâf* tefsiri ile beraber basılmıştır. Bu tahric Beydâvî ve Ebü's-Suûd'un tefsirlerinde zikrettikleri hadislerin çoğunu tanımadada faydalı bir eserdir.

Bu tefsirlere vaiz ve sûfî olan İsmail Hakkı (ö. 1137/1724)'nın *Rûbu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* adlı tefsiri de eklenebilir. Tefsirindeki bu zayıf ve mevzû hadisler onun itibarını büyük ölçüde zedelemiştir. Çünkü onun hadis ilminde bir behresi yoktu.

Hocamız Kevserî *el-Makâlât* da şöyle demektedir (s. 483-484): "Vaizlerin onun tefsirine karşı büyük bir sevgileri vardır; çünkü onda kalpleri yumuşatan hikayeler, Farsça kitaplardan çok miktarda nakiller ve sûfiyyenin öğütlerinden bir hayli bölümler yer almaktadır. Hatta *Menârâtü's-sâirîn* sahibinin *et-Te'vîlâtü'n-necmiyye*'sinden pek çok alıntı yapmıştır. Yine bu tefsirde kulakların hoşuna gidecek çeşitli yorumlar da bulunmaktadır. Yani o, her kitaptan ve her önüne gelenden nakil yapmaktan geri kalmamıştır".

(Ben Ebû Gudde) derim ki: İsmail Hakkı'nın, gerek kendi tefsirinde, gerekse Zemahşerî, Beydâvî ve Ebü's-Suûd'un tefsirlerinde, zayıf hadislerden öte mevzû hadisler zikretmelerini savunan bir sözüne rastladım ki şaşmamak elde değil!!

1306 yılında İstanbul'da basılan Osmanlı baskısında, Tevbe sûresin sonunda şöyle demektedir (I, 977):

"Bil ki, bu sûrenin sonlarında *el-Keşşâf* sahibinin ve bu konuda ona tabi olan büyük müfessirlerden Kâdî Beydâvî ve Mevlâ Ebü's-Suûd'un zikrettiği hadisler hakkında, İmam Sagâni (ö. 650/1252) ve başkaları gibi alimler, uydurma olduğunu zannederek müsbet-menfi çok şey söylemişlerdir. Bu fakir kulun -Allah onu bağışlasın- kanaatine göre ise mesele şudur: Bu hadisler ya sahih ve kuvvetli, ya kusurlu ve zayıf ya da uydurma ve mevzûdurlar.

Eğer sahih ve kuvvetli iseler bunlar hakkında birşey söylenemez. Şayet senedleri zayıfsa alimler sadece terğîb ve terhîb konularında zayıf hadisle amel edilebileceğinde ittifak etmişlerdir. Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ında, Ali b. Burhaneddin el-Halebî'nin *İnsânî'l-uyûn*'unda ve İbn Fahreddin er-Rûmî'nin *el-Esrâru'l-Muhammediyye*'si ile diğer bazı eserlerde bu durum görülmektedir.

Yok eğer bu hadisler uydurma iseler, *Fetbu'l-garîb* ismindeki *et-Terğîb ve't-terhîb* şerhinde geçtiği üzere Hâkim (ö. 405/1014) ve başkaları zikretmiştir ki, zahidlerden birisi Kur'an'ın ve surelerinin faziletleri hakkında hadis uydurmada bir sakınca görmemiştir. Ona, "Bunu niçin yaptın?" denildiğinde: "İnsanların Kur'an'dan uzaklaştıklarını gördüm; onların Kur'an'a rağbet etmelerini istedim" diye cevap vermiştir. Nebî (s.), "*Kim bilerek bana (aleyhime) yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*" buyurmuştur, denilince de: "Ben O'nun aleyhine uydurmadım ki; O'nun lehine yalan söyledim" demiştir!!!".

Şunu söylemek istiyorum: Nebî'nin (s.) aleyhine hadis uydurmak İslâm'ın temellerinin yıkılmasına; din ve ahkâmın bozulmasına yol açar. Hâlbuki lehine yalan söylemek böyle değildir! Çünkü bu O'nun dinine uymaya ve izini takip etmeye teşvik içindir. Şeyh İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1261) der ki: "Söz maksatlara ulaştıran bir vesiledir. Güzel olan her maksada doğruyla da yalanla da ulaşmak mümkündür. Fakat yalan haramdır. Ancak o maksada doğruyla değil de sadece yalanla ulaşılabiliyorsa bu durumda, maksada varmak mübahsa burada yalan mübah, vacipse yalan da vacip olur; işte bu onun kaidesidir".

(Ben) Abdülfettâh der(im) ki: Bu gerçekten büyük bir hata ve batıl bir istidlaldir; ondan Allah'a sığınırız. Hakkında 'fakih' ve 'usulcü' denilen Şeyh Hakkî'dan nasıl südür etti, bilemem! Belki de tasavvufa olan aşırı temayülü onu böyle bir sözü söylemeye yöneltmiştir. Allah'tan selâmet ve korunma diliyoruz. Kur'an-ı Kerim'in, gerek kendi faziletleri, gerekse okunması ve okuyucusunun faziletleri hakkında hadis uydurulmasına hiçbir şekilde ihtiyacı yoktur.

Şeyh İbn Abdisselâm'ın sözü ise bu makamda, mutlak ve kesin olarak söylenmemiştir. Bu söz sadece gasbedilmiş bir hakkın geri alımı ya da büyük bir zulmün yok edilmesi veya benzeri birşey hakkındadır. Rasulullah'ın (s.) aleyhine değil de lehine yalan olduğu; haram kılınanın da aleyhine yalan söylemek olduğunu iddia ederek bu sözü O'na yalan izafe etmenin caizliğine delil getirmek ise açık ve yanlış bir demogojidir. İlk günden beri ulemâ Nebî'nin (s.) "*Benim demediğimi bana söylettiren cehennemdeki yerine hazırlansın*" sözüyle bunu reddetmişlerdir. Çünkü bu hadis hem aleyhine, hem de lehine söylenen yalanı kapsamaktadır. Aynı şekilde Allah'ın "*Yalan sözden kaçmın*" (22/Hac, 30) ayeti de buna delildir. Ayet, bu mutlak hâliyle O'nun lehine de, aleyhine de yalan söylemenin haramlığını içine almaktadır. Üstelik Allah yalan söylemeyi şirk ile yanyana zikretmiştir: "*Pis putlardan sakının ve yalan sözden kaçmın*" (22/Hac, 30).

Bir mü'minin sıradan bir insana bile yalan söylemesi düşünülemez. Hâl böyleyken nasıl olur da Allah'tan aldıklarını tebliğ eden Rasulullah'a (s.) yalan nisbet eder?.. Sonra da güya bunu tertemiz İslâm'a yapılan bir yardım ve onun sahibine verilen destek zanneder!.. Şayet -O'nun (s.) lehine yalan söyleme gibi- bu sapık ve saptıncı prensip, iyi niyet iddiasıyla mübah görülseydi, bütün hadislerin bu kabilden olabileceği ihtimaline binaen sünnet-i mutahharanın güvenilirliği ortadan kalkardı.

Hulasa, tahrîç kitapları ve diğer eserlerden durumunu kontrol etmeden yukarıda adı geçen tefsirler ve benzerlerinde zikredilen hadislerle itimat etmek doğru değildir. Çünkü bu eserlerde hem sahih, hem zayıf, hem de uydurma hadisler bulunmaktadır.

Aynı zamanda bu dört tefsirde, Zemahşerî, Beydâvî, Ebü's-Suûd ve İsmail Hakkî'nin tefsirlerinde her surenin sonunda, bu surenin fazileti ve okuyucusuna Allah'ın vereceği sevap hakkında Hz. Peygamber'den (s.) bir veya birkaç hadis de serdedilmektedir. Diğer pek çok hadisin dışında bu hadislerin de yalan ve uydurma olduğu ehl-i ilmin ittifakıyla bilinmektedir. Bu konuda Zemahşerî, Vâhidî ve Sa'lebî'ye uymuş; sonra Beydâvî Zemahşerî'ye tabi olmuş; bu ikisini de Ebü's-Suûd takip etmiştir. Son olarak da Şeyh Hakkî, bazı surelerde bunlara katılmıştır.

Surelerin faziletleri konusunda zikredilen hadislerin uydurma olduğuna birçok alim dikkat çekmiştir. Bunlar arasında İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) *Mukaddime*'sinde (s. 111-112), Nevevî *et-Takrîb*'de (s. 188, şerhi *et-Tedrib* ile birlikte), müfessir Kurtubî (ö. 671/1272) tefsiri *el-Câmî li-ahkâmî'l-Kur'ân*'da (I, 78) ve *et-Tizkâr fî efdali'l-ezkâr* adlı kitabında (s. 155), Irâkî (ö. 806/1403) *Şerhu'l-Elfiye*'de (I, 268), Hafız İbn Hacer, *el-Keşşâf*'ın IV. cildinin sonunda basılmış olan *Tabrîcû abâdîsî'l-Keşşâf*'da (s. 3), Suyûtî *et-Tedrib*'de (s. 188), Kemaleddin el-Edhemî *et-Trablûsî*, Hafız İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar bi-şerhi Nubbeti'l-fiker*'ine yazdığı *ta'lik*'inde (s. 57), şeyhimiz allâme Muhammed Râgıb *et-Tabbâh es-Sekâfetü'l-islâmiyye* adlı eserinde (s. 131), üstad Muhammed Hüseyin *ez-Zehabî et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* kitabında (I, 298, 349) ve diğer bazı alimler sayılabilir.

Kurtubî *et-Tizkâr* adlı eserinde (s. 156, 203) bazı surelerin faziletleri hakkında varid olan hadisleri tahrîç etmiş ve bunlardan sahih olanlarıyla olmayanlarını açıklamıştır. Yine aynı konuda değerli arkadaşımız Şeyh Rıdvan Muhammed Rıdvan, sadece sahih hadislerle yetindiği *Fedâilü'l-Kur'ân* adlı bir kitap telif etmiştir.

Müfessir Kurtubî, *tefsirinde* ve kitabı *et-Tizkâr*'da, surelerin faziletleri konusunda zikredilen hadislerin uydurma olduğuna işaret etmiş ve bunlara aldanmaktan sakındırmıştır. Ancak, kendisi de tefsirinin birçok yerinde bazı münker ve mevzû hadisler irad etme konusunda gevşek davranmış; zikrettiği pek çok rivayette, kaynaklarına ve tahrîç edenlerine isnad edilmiş hadisleri kullanma adetine de uymamıştır. Bununla ilgili bazı misaller zikrelelim:

1- Bakara sûresindeki “*Derken şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırdı...*” ayetinin tefsiri esnasında şöyle demektedir (I, 315): “...Bu sebeple Rasulullah (s.) şöyle buyurmuştur; ‘*Şüphesiz Allah bir yılan öldürmeye de olsa cesareti sever*’. Bu İbn Adî (ö. 365/975)’nin *el-Kâmil*’de Zübeyr’den merfu olarak rivayet ettiği hadisin bir kısmıdır. Suyûtî’nin *el-Le’âlii’l-masnû’a*’sında (I, 91), İbn Arrâk (ö. 963/1555)’in *Tenzihü’ş-şeria*’sında (II, 129) ve Şevkânî (ö. 1250/1834)’nin *el-Fevâidü’l-mecmû’a*’sında (s. 76) olduğu gibi, alimler bu hadisin uydurma olduğuna hükmetmişlerdir. Fakat ben bu hadisi Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021)’nin *Kitâbü’l-erbaîn fi’t-tasavvuf* adlı eserinde (s. 4), uydurma olduğu söylenemeyecek bir senedle, yine merfu olarak İmrân b. Husayn’dan gelen başka bir tarikten rivayet edildiğini gördüm. (Allahu a’lem)

2- Nisâ sûresindeki; “*Yakın komşuya, uzak komşuya...*” ayetinin tefsirinde şöyle demiştir (V, 188): Onuncu mesele; varid olan bir hadiste Nebî (s.) komşuluk haklarını toplamıştır. Bu Muâz b. Cebel (ö. 18/639) hadisinde Muâz şöyle demiştir: ‘*Yâ Rasûlallah, komşunun hakkı nedir?*’ *Rasulullah*, ‘*Senden borç istediğinde vermendir...*’ buyurmuştur”. Bunun ardından on cümle sıraladıktan sonra Kurtubî şöyle demiştir: “Bu geniş manalı bir hadistir ve hasendir. İsnadında bulunan Ebû’l-Fadl Osman b. Matar eş-Şeybânî makbul (sika) biri değildir”. Derim ki, hasen bir hadistir sözüyle -Allahu a’lem- manasının güzelliğini kastediyor olmalı; yoksa isnadının hasenliğini değil. Çünkü bu zayıf bir hadistir. *Güzel ve hoş bulunan bir manaya “basen” lafzını kullanmak Endülüs alimlerinin ıstılahıdır*. Bu alimler, batıl da olsa güzel manalı bir hadise hasen demektedirler. Hocamız Ahmed el-Ğumârî’nin *el-Muğîr* adlı kitabında (s. 26) işaret ettiği üzere, onlar bununla ıstılahî manadaki hasenliği kasdetmemektedirler. Hadisi, Hafız Münzirî *et-Tergîb ve’t-terhib*’de (IV, 136), Gazzâlî (ö. 505/1111) ise *el-İhyâ*’da, komşu hakları konusunun ‘*kardeşlik ve dostluk adabı*’ bölümünde zikretmişlerdir.

Şarih Murtezâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1790) *Şerhu’l-İhyâ*’da (VI, 308) bu hadisi yeteri kadar tenkid etmiştir; oraya bakınız.

3- A’râf suresindeki “*Yiyiniz, içiniz; ama israf etmeyiniz...*” ayetinin tefsiri sırasında (VII, 192), Ali b. el-Hüseyn ile Hristiyan bir doktor arasında geçen bir kıssa zikretmiştir. Kissanın sonunda Ali b. el-Hüseyn şöyle demektedir: “*Rasulullah (s.) bütün tıbbî birkaç kelimedede toplamıştır*”. Hristiyan, “*O nedir?*” diye sorunca şöyle demiştir: “*Mide bütün hastalıkların barınağıdır; az yemek ise tüm devaların başıdır. Bütün bedene alıştığını veriniz*”. Bunun üzerine Hristiyan: “*Kitabınız ve peygamberiniz Galenos’a (Calinus) tıp namına bir şey bırakmamış*”, demiştir. Derim ki; bu mevzû bir hadistir, peygamberin (s.) sözlerinden değildir. Mevzûât kitaplarında muhaddislerin belirttikleri gibi bu arap tabiplerinden *el-Hâris b. Kelede*’nin sözüdür. Müfessir Kurtubî’ye düşen, kıssayı zikrettiğinde bu duruma işaret etmesiydi. Müfessir *Âlûsî*, tefsirinde bu hadisin uydurma olduğuna dikkat çekmekle çok iyi etmiştir.

4- Tevbe suresindeki “Aralarında, ‘Allah bize bol nimetinden verecek olursa, and olsun ki sadaka vereceğiz ve salihlerden olacağız’ diye O’na söz verenler vardır” ayetini tefsir ederken (VIII, 209) şöyle demektedir: “Ali b. Yezîd -yanlış olarak Zeyd şeklinde basılmış- Kâsım’dan, o Ebû Ümâme el-Bâhulî’den rivayet etmiştir ki, Sa’lebe b. Hâtub el-Ensârî (ismini de vererek) Nebî (s.) şöyle demiştir: ‘Allah’a dua et de beni zengin etsin’. Hz. Peygamber, ‘Yazık sana Sa’lebe! Şükürünü eda ettiğin az mal, altından kalkamayacağın çok maldan hayırlıdır’, buyurdu. Sonra Sa’lebe ikinci defa isteğini ..., bu meşhurdur”. Derim ki, Ali b. Yezîd hakkında Buhârî ‘münkerü’l-hadîstir’ demiştir. Zehebî’nin *Mi’zânü’l-i’tidâl*inde (I, 5, 412) ve Leknevî’nin *er-Ref’u ve’t-tekmül*’inde (s. 81, 97) geçtiği gibi yine Buhârî, ‘hakkında münkerü’l-hadîstir dediğim hiç kimseden hadis rivayet etmek helal değildir’ demektedir. Bu sebeple Hafız İbn Hacer, *el-Kâfi’s-şâf fi tabrici abâdîsi’l-Keşşâf* adlı eserinde (s. 77) yukarıdaki senedi verdikten sonra şöyle demiştir: “Bu gerçekten zayıf bir isnaddir”. Derim ki; müfessir Kurtubî buradaki “bu meşhurdur” sözüyle rivayetin kıssacılar ve nakilci müfessirler arasında meşhur olduğunu demek istemiştir; yoksa muhaddislerin istalahındaki meşhuru kasdetmiş değildir. Zira gerçekten zayıf bir hadis ne itibara layıktır, ne de delil olarak kullanılabilir.

Bu şekilde müfessir Kurtubî tefsirinde bir takım garib, zayıf, münker veya mevzû hadisler zikrederken görülmektedir. Hocamız Kevserî, onun böyle hadisleri tefsirinde zikretmesini samimiyetine ve sonsuz takvasına bağlar; sûfiyi kasdederek, “Hadis tenkidi salih insanın işi değildir”, derdi.

Onun tefsirini incelemem sonucunda oluşan kanaatim şu ki, sahih hadisleri rivayet ettiğinde, mesela “Buhârî rivayet etmiştir”, “Müslim rivayet etmiştir”, “Ebû Dâvûd rivayet etmiştir”, “Tirmizî rivayet etmiştir” ya da “Ebû Dâvûd’un *Musannef*’inde (*Sünen*) vardır”, “*Sünen-i İbn Mace*’de bulunmaktadır” vs. diyerek bunları kaynağına ve tahric edenine nisbet etmek müellifin adettir. Sihatinden emin olmadığı hadisleri rivayet ettiğinde ise kaynağına ve tahric edenine değinmeden, yukarıdaki örneklerde yaptığı gibi, Rasulullah şöyle buyurmuştur, O’ndan şöyle rivayet edilmiştir vs. demektedir.

Yunus sûresindeki “... (yüksek) bir doğruluk makamı ...” ayetinin tefsirinde zikrettiği “Bu Nebî’ye (s.) soruldu. Hz. Peygamber de, ‘O, Rabbinize beni vesile ettiğiniz şefaattir’ buyurdu” haberi için de ne bir kaynak ne de hadisi rivayet eden bir müellif zikretmiştir. Aynı şekilde Fâtiha sûresinden “Bütün hamdler alemlerin Rabbi içindir” kısmını tefsir ederken (I, 134) şöyle demektedir: “Hamdin rıza (memnuniyet) manasına geldiği de zikredilmiştir; Hz. Peygamber ‘İhlili ykamanızdan memnun olurum’ buyurmuştur”. Yine bu haberin de kaynağını ve tahric edenini zikretmemiştir. Hâlbuki bunun *İbn Abbâs*’ın sözü olduğu bilinmektedir.

et-Tizkâr adlı kitabına gelince, hocamız allâme Ahmed el-Ğumârî'nin bu esere yazdığı ta'likinde belirttiği üzere, o bu eserinde de sahih, zayıf ve bir takım mevzû hadisler zikretmiştir. Kurtubî'nin, Şeyh Şa'rânî (ö. 973/1565)'nin ihtisar edip *Muhtasarü Tezkirati'l-Kurtubî* adını verdiği *et-Tezkira'sı* da bunun gibidir. Bu iki eserin fedâil konusunda olmaları mazeret sayılabilir.

Binaenaleyh şöyle diyebiliriz: Şeyh Kurtubî'nin tefsirinde bir kaynağa ya da güvenilir bir hadis kitabı müellifine nisbet etmeden zikrettiği hadislerin, bunların sıhhatini, zayıflığını ya da mevzû olduğunu bildiren yerlerden araştırılması gerekir. Sırf bu tefsirde rivayet edilmiş olmasından dolayı bunlara güvenmek doğru değildir. Zira tefsirde zayıf ve mevzû rivayetlerin de bulunduğunu artık biliyoruz. Allâhu a'lem.

Sonuç:

Hocamız allâme, fakih, muhaddis, edib Şeyh Alevî el-Mâlikî el-Mekkî -Allah onu korusun ve ömrüne afiyet versin- "*el-Menbelü'l-latîf fi abkâmi'l-badisi'd-dâif*" adlı risalesinin sonunda (s. 29) şöyle demektedir: "Faide: Alimler pek çok kitap zikretmiştir ki, araştırma ve inceleme yapmadan insanın bunlardan bir hadisi nakletmesi uygun değildir. Hatta bazılarında mevzû hadislerin zikredilmesi daha ağır basmaktadır. Mesela;

Abdurrahmân es-Saffûrî'nin *Şemsü'l-maârif ve Nüzhetü'l-mecâlis* adlı eserlerine, çok miktarda mevzû hadis bulunduğundan dolayı güvenilemez. Hatta Dımeşk muhaddisi Burhaneddin, okunmasından sakındırması; Celâleddin es-Suyûtî ise haram saymıştır.

Fütûbu Mekke sahibinin *Sîratü'l-Bekrî'si* de bunlardandır. İbn Hacer, bunun yalan; çoğu kısmının da batıl olduğunu zikretmiştir.

Vâkîdî (ö. 207/822)'nin *Fütûbu's-Şâm, Kıyasu'l-enbiyâ, Bedâiu'z-zühûr* ile Vâhidî ve Kelbî'nin eserleri de böyledir. Celâleddin es-Suyûtî bunların okunmasının haram olduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir: Nice müellif vardır ki gece oduncusu gibidirler; sele kapılmışlardır. Münekkittirler ama sahih ile zayıfı ayıramazlar; her yuvarlağı somun zannederler, cehenneme sürükleyecek uydurma deliller getirirler. Allâhu a'lem".